

ลักษณะการศึกษาโดยทั่วไปของฝ่ายฆราวาสในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สาเหตุแห่งการนำการศึกษาในระบบโรงเรียนเข้ามาใช้

ลักษณะการศึกษาตามแนวประเพณีของไทยที่เป็นการสั่งสอนและกรวดยาหยอด
ความรู้ความชำนาญของบิดามารดา บรรพบุรุษผู้ครุหลานและคนรุ่นเยาว์ โดยผ่านทาง
สถาบันวัง วัด และครอบครัวนั้น การศึกษาในรูปแบบนี้เป็นเพียงกระบวนการอนุรักษนิยม
โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว แนวการศึกษาของไทย
ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย
พระองค์ได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการด้าน
ต่าง ๆ และเป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง เพื่อก่อ
ให้เกิดความมั่นคงของรัฐ และพัฒนาการทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการ
เมือง พระองค์ได้นำการศึกษาระบบโรงเรียนซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาระบบใหม่สำหรับ
สังคมไทยมาใช้ และเป็นการเริ่มให้มีสถาบันที่รับผิดชอบด้านการศึกษาโดยตรง โดยมีการ
ตั้งกรมศึกษาธิการ เพื่อเป็นหน่วยราชการที่รับผิดชอบด้านนโยบายและการบริหารการศึกษา
มีนโยบายขยายการศึกษาสู่ราษฎรทั่วพระราชอาณาเขต ทั้งนี้มีเหตุปัจจัยหลายอย่างที่จะช่วย
ส่งเสริมให้ผู้นำเริ่มเห็นคุณค่าของการศึกษาและตระหนักว่าการให้การศึกษาแก่ราษฎรนั้น
เป็นหน้าที่ของรัฐ สาเหตุเหล่านั้นได้แก่

การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชนปกครองต่อระเบียบวิธีการจัดการศึกษา

จากรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ไทยได้เคยส่งนักเรียนไปศึกษาวิทยา
การตะวันตก ณ ประเทศฝรั่งเศสแล้ว ชาวตะวันตกก็ไม่ได้มีบทบาทต่อการศึกษาของไทย
อีกเลย จนเมื่อไทยเริ่มติดต่อกับชาวตะวันตกอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๗๑ ตรงกับรัชสมัย

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พวกมิชชันนารีทั้งนิกายโรมันคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ได้
 เขามาเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย โดยนำวิทยาการตะวันตกเข้ามาด้วย เช่น การศึกษา
 การแพทย์ วิทยาศาสตร์ การพิมพ์ ฯลฯ เป็นการท้าทายความคิดความเชื่อของสังคมไทย
 โบราณ ทำให้โลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิตของชาวไทย และผู้นำกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เป็นเหตุ
 ให้แนวความคิดเกี่ยวกับการศึกษาเปลี่ยนไปโดยว่า การสอนจริยศึกษาตามแบบเดิมที่มีสถาบัน
 ทางศาสนาเป็นผู้ให้ความรู้ การสอนหัตถศึกษา วิชาชีพต่าง ๆ โดยสถาบันครอบครัวและ
 สถาบันศาสนานั้นไม่เพียงพอเสียแล้ว จะต้องมีการศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญาพิจารณาหาหนทาง
 แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เผชิญอยู่ได้ ซึ่งสถาบันศาสนาและครอบครัวย่อมไม่อาจสอนพฤทธิศึกษา
 ให้แก่เด็กได้ก็พอเนื่องจาก ขอบจำกัดในด้านต่าง ๆ เช่น เวลา บุคคลากร ตลอดจนทั้ง
 ความรู้ในวิทยาการขั้นสูงต่าง ๆ ยังมีอยู่น้อย วิชาชีพหรือคำรพชีพนั้นแม้จะมีอยู่บ้างก็อยู่
 ในวงแคบ เป็นลักษณะของการถ่ายทอดวิชาชีพที่มีอยู่ไม่ต่อเนื่องไปมากกว่าที่จะมุ่งสร้าง
 ความแตกฉานทางปัญญาหรือทักษะทางวิชาชีพ จำเป็นจะต้องมีสถาบันที่ทำงานด้านการศึกษา
 โดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงปัญหาในเรื่องนี้ เป็น
 อย่างคึกคักความในพระราชดำรัสของพระองค์ที่มีต่อนักเรียนไทยผู้เคยศึกษาเล่าเรียนในยุโรป
 ในโอกาสที่เสด็จกลับประเทศไทยหลังจากการเสด็จประพาสยุโรปในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ว่า
 "เราได้เห็นประจักษ์ด้วยตัวเราเองในยุโรปว่าชาวชาติเอเซียจะได้รับการประโยชน์อย่างยิ่ง
 จากความซึ่งถึงแล้วซึ่งวิชาของชาวยุโรปนั้น"

แรงผลักดัน ด้านการเมือง

นับแต่รัชสมัยพระนั่งเกล้าฯ ไทยก็ต้องประสบกับการคุกคามของจักรวรรดินิยม
 ตะวันตกเรื่อยมา ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ อังกฤษรบชนะพม่าที่เคยเป็นที่เกรงขามของไทยและ
 สามารถยึดครองพม่าได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ อังกฤษรบชนะจีนและ
 บีบบังคับจีนให้เปิดเมืองท่าค้าขาย และเริ่มแผ่อำนาจจากสิงคโปร์และมิงไปบนแหลมมลายูใน
 ปี พ.ศ. ๒๔๑๘ สำหรับฝรั่งเศสก็สามารถยึดครองญวนได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ ฝรั่งเศส
 ใดยึดแคว้นสิบสองเจ้าไทยซึ่งเป็นประเทศราชของไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๑ และในปีเดียวกัน

นี้เองฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนทั้งหมดบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงซึ่งเป็นประเทศราช
 ของไทยว่า ดินแดนเหล่านี้เป็นประเทศราชของเมืองเวียงตักเป็นรัฐในอารักขาของ
 ฝรั่งเศส และเรียกร้องให้ไทยถอนกำลังทหารออกไปอันเป็นเหตุให้เกิดการรบพุ่งกัน
 ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และในที่สุดไทยต้องยอมทำสัญญาสันติภาพและยอมยกสิทธิเหนือ
 ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส แม้อำนาจของสยามจะพยายามใช้นโยบายผ่อนปรนกับ
 มหาอำนาจตะวันตกอย่างที่สุดแล้วก็ตาม ภัยจากการคุกคามก็ไม่ได้ลดน้อยลงไป จาก
 แสยงภาพทางทหารและนโยบายแสวงหาอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองที่โค่นล้ม
 ไทลเซอามานี่เอง มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในการบริหารและการ
 ปกครองประเทศเสียใหม่ ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราช
 คำว่าในเรื่องนี้ว่า

เขตแดนของเราล้อมคอกอยู่กับประเทศที่มีชนมณเฑียรมาเมืองและมีการกำลัง
 คล้ายคลึงกันโดยรอบ แต่บัดนี้ฝ่ายตะวันตกโอบขึ้นไปเหนือเมืองเหล่านี้ทุกเป็น
 ของอังกฤษ ข้างฝ่ายตะวันออกโอบขึ้นไปเหนือตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อเราตั้ง
 อยู่ท่ามกลางประเทศซึ่งมีการปกครองอย่างกวัดขุ่นและมีกำลังมากกว่าเราของเดิม
 โดยรอบ ย่อมมีการเกี่ยวเนื่องในปลายเขตแดนอยู่เสมอ ไม่เป็นทางคนคางงูอยู่ใด
 เหมือนอย่างแต่ก่อน การซึ่งจะรักษาไว้ให้เป็นอันตรายทั้งภายในภายนอกมีอยู่ ๓
 ประการ คือผูกจากกันไมตรีอย่างหนึ่ง มีกำลังจะรักษาความสงบเรียบร้อย
 ของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง การปกครองให้เสมอกันอย่างหนึ่ง

สำเนาพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕ ที่ ๑๘๓/๒๕๔ ลงวันที่ ๑๘ มกราคม
 ร.ศ. ๑๑๔ ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเนื่องในโอกาสเปิด
 ประชุมประจำปีของข้าหลวงเทศาภิบาลครั้งแรก, อนุสรณ์เนื่องในงานฉลองวันที่ระลึก
กระทรวงมหาดไทยครบรอบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๕๕ (พระนคร : มท. ๒๔๕๕),
 หน้า ๑๘๖.

... ความมั่นคง เป็น
 ... ทั่วไทรทรงกระทำโดย
 ... ภาค กฎหมาย
 ... ภาค การกอบกู้
 ... มั่งคั่ง แการกั้งเตการกั้ง
 ... ไร่ทองคพระมหากษัตริย์
 ... ารวงคาง ๆ
 ... ารจักคั้งมณฑลเทศา
 ... ามารถผนวก
 ... ี่มีความมั่นคง
 ... อมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ... ะโยชน์เพื่อใ
 ... ามราชการแบบใหม่
 ... ะรับใช้เกิดขึ้นใหม่
 ... ้าจากความเจริญ
 ... องสูง การปฏิรูป
 ... และก่อให้เกิดความ
 ... ามสามารถทั้งคาน
 ... ัยซึ่งบ้านเมืองยัง
 ... ึ่งเพื่อการฝึกหัดคน
 ... ึ่งเป็นการเร่ง

ผลิตคุณู๋หนึ่งลื้อมากกว่าที่จะทำให้เป็นผู้มีความรู้พิเศษในเรื่องอื่น ๆ ดังความว่า

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพสกนิกรทั้งปวงทั่วกัน ทราบในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า วิชาหนังสือเป็นคุณแก่คุณความเจริญของราชการบ้านเมืองยิ่งกว่าวิชาศิลปศาสตร์วิชาการอย่างอื่น ๆ ทั้งสิ้น ฉะนั้น เล่าเรียนต้องแท้จริง ถึงเมื่อจะเป็นคนตระกูลสูงหรือต่ำอย่างใดก็สมควรที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลี้ยงให้มีศึคึคึรับราชการบ้านเมืองดลองพระ เฑษพระคุณตามคุณานุรูปดลองทั่วกัน

ในการแก้ไขปัญหาคาดแคลนบุคคลากรผู้มีความรู้ เทคนิควิทยาการระดับสูงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้หาทางแก้ไขโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและบริหารงานระดับสูงในหน่วยงานที่ตั้งใหม่เกือบทุกแห่ง ซึ่งก็เป็นที่แสดงใจในความสุจริตของที่ปรึกษาเหล่านั้น การใ้ผู้ที่ได้รับการศึกษาจากวัดมาช่วยในราชการที่ได้มีการจัดระเบียบราชการใหม่ตามแบบตะวันตกก็ไม่สามารถรับสนองพระบรมราโ้ชบายได้อย่างเต็มที่ เพราะส่วนใหญ่มีความรู้ด้านศาสนา อักษรวิธิมากกว่าความรู้ด้านการบริหารราชการและ เทคนิควิทยาการตามแบบตะวันตก แมกระนั้นก็ตามในช่วงที่ระบบริหารโ้ชบายตัวนี้ ทางราชการก็ได้อาศัยผู้ที่ได้รับการศึกษาจากวัดมารับราชการเป็นจำนวนมาก ช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๔๓๓ ได้มีผู้จบการศึกษาจากวัดตั้งแต่เปรียญ ๓ ประโยคลาสิคิเข้ารับราชการถึง ๕๗ คน การส่งพระบรมวงศานุวงศ์

^๑ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑, จ.ศ. ๑๒๔๖, หน้า ๕๒๕.

^๒ เดวิด เค. วัลธาง, "The Buddhist Monkhood as an Avenue

of Social Mobility in Traditional Thai Society", วารสารศิลปากร,

ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๐๔, หน้า ๔๑-๔๕.

และนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงออกไปศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ยังประเทศในยุโรปเพื่อกลับมาปฏิบัติงานในหน้าที่ระดับสูง และเพื่อถ่ายทอดวิชาการศึกษาเหล่านี้ให้กับชาวไทยนั้น วิชาที่นักเรียนออกไปศึกษานั้นมักจะเป็นวิชาการช่างแขนงต่าง ๆ เช่น ป่าไม้ การไปรษณีย์ แพทย์ศาสตร์ การทหาร การคลังมากกว่าวิชาปรัชญา เพราะเป็นวิชาที่ก่อให้เกิดความทันสมัยได้มากกว่า สำหรับความต้องการผู้รู้หนังสือเพื่อไปปฏิบัติงานในหน้าที่เสมือนนั้นพระองค์ก็ได้จัดตั้งการศึกษา ระบบโรงเรียนตามรูปแบบของโรงเรียนที่ได้จัดตั้งขึ้นในประเทศตะวันตก เพื่อให้ทำหน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยาการและอักษรวิธี ปลูกฝังอุดมการณ์ของชาติอย่างเป็นรูปแบบและเป็นทางการขึ้น เพราะการศึกษาคามวัคแบบเดิมนั้นนอกจากจะผลิตคนไคน้อยและไม่กว้างขวางแล้วยังไม่สามารถควบคุมการศึกษาให้ได้มาตรฐานและมีคุณภาพตามความต้องการของบ้านเมืองได้

การจัดตั้งสถาบันการศึกษา

จากการตระหนักถึงคุณค่าทางการศึกษา และเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการศึกษาอย่างเป็นรูปแบบเพื่อให้การผลิตบุคคลากรที่มีคุณภาพกับสังคมนั้นสามารถกระทำได้อย่างกว้างขวาง มีประสิทธิภาพและมีมาตรฐานอันเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เรียกว่า "โรงเรียน" (School) ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ เป็นการเริ่มให้มีสถาบันการศึกษาที่แยกจากวัดอย่างเห็นได้ชัดเป็นครั้งแรก นับเป็นโรงเรียนแรกที่มีขึ้นตรงตามความหมายของโรงเรียนในปัจจุบันและมีการดำเนินงานต่างไปจากโรงเรียนวัดหรือโรงเรียนแผนโบราณ กล่าวคือ

ชัชติยา กรรณสูตร, ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่มีต่อการศึกษา (ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสนอต่อคณะกรรมการส่งเสริมการวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ วนัฉบับที่ ๔๘๒, หน้า ๑๓.

มีสถานที่เรียนที่จัดขึ้นโดยเฉพาะ มีพระวาสนเป็นครู ทำการสอนตามเวลาที่กำหนด วิชา
ที่สอนมีทั้งภาษาไทย และภาษาต่างประเทศ วิชาหนังสือและอื่น ๆ ตามที่บรมวงศานุวงศ์
ควรจะทราบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยา
ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อครั้งเป็นหลวงสารประเสริฐปลัดกรมพระ
ออดิศัยเป็นอาจารย์ใหญ่และ โปรดฯ ให้แต่งตำราเรียนเป็นแบบเรียนหลวงเพื่อใช้เป็น
มาตรฐานเดียวกันเป็นครั้งแรก ได้แก่มูลบทบรรพกิจซึ่งสอนเรื่องกำเนิดอักษร วาหนิติ
นิกรซึ่งสอนเรื่องอักษรนำ อักษรประโยคซึ่งสอนเรื่องอักษรควบ สัจโยคพิธานซึ่งสอน
เรื่องตัวสะกด ไวยากรณ์ซึ่งสอนเรื่องคำพ้อง พิศาลการ์นต์สอนเรื่องการ์นต์ สิ่ง
เหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่ก้าวออกไปจากขอบเขตของ
การศึกษาตามธรรมเนียมไทยโบราณ โรงเรียนนี้ได้เป็นต้นเค้าและต้นแบบในการจัด
โรงเรียนอื่น ๆ ในระยะต่อมา

เพราะแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะ
ต้องเรียนรูภาษาต่างประเทศเพื่อใช้ในการเจรจากับมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นภาษาวิชาการ เป็นเครื่องมือในการหาความรู้วิชาอื่น ๆ
และขณะนั้นอังกฤษกำลังเป็นมหาอำนาจมีอิทธิพลรอบอาณาเขตของประเทศสยามอยู่ใน
ขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอน
ภาษาอังกฤษขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ควบ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
และพระองค์เจ้าต่างกรมได้ศึกษาภาษาอังกฤษให้มีความรู้สูงขึ้นไปอีก โดยโปรดเกล้าฯ
ให้ นายฟานซีสยอช แปรเตอร์สัน ชาวอังกฤษเป็นครู โรงเรียนหลวงทั้งสองโรงเรียน
นี้สังกัดอยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก การทหารมหาดเล็กนี้ได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๔
โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้คัดเลือกบุตรหลานขุนนางข้าราชการ
และพระบรมวงศานุวงศ์มาฝึกหัดจัดเป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และโปรดเกล้าฯ
ให้ศึกษาหาความรู้ในราชสำนักสำหรับรับราชการด้วย ในชั้นแรกพระองค์ทรงเป็นผู้บังคับ
การกรมทหารมหาดเล็กเอง จนในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ จึงโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์
เจ้าดิศวรกุมาร เป็นผู้บังคับกรมทหารมหาดเล็กต่อจากพระองค์ ต่อมาพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร

ทรงดำริว่าควรจะได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนจะได้มีผู้มาสมัครเป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์มากขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยจึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อย นายสิบชั้นในกรมทหารมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ เมื่อมีนักเรียนมากขึ้นจึงจัดตั้งโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ซึ่งนับว่าเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้การศึกษาวิชาหนังสือไทยและเลขแก่พระบรมวงศานุวงศ์และบุตรหลานข้าราชการ เพื่อให้มีวิชาติดตัวสำหรับรับราชการและรักษาวงศ์ตระกูลไม่ให้เกิดความล้มเหลว ในระยะแรก ๆ นั้นโรงเรียนนี้ได้ผลิตนักเรียนเพื่อสนองความต้องการของระบบราชการได้เป็นจำนวนมาก

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนแผนที่โดยสังกัดอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กเช่นกัน เนื่องจากมีปัญหาเรื่องพรมแดนและการปักปันเขตแดนกับมหาอำนาจตะวันตก นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนพระปริยัติธรรมอีกแห่งหนึ่งซึ่งขึ้นในกรมมหาดเล็กอีกแห่งหนึ่ง เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการบอกปริยัติธรรมที่เก่งทั้ง ๔ แห่งในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นไม่มีเจ้าหน้าที่ดูแลและอุปการะจึงโปรดให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นผู้บำรุงถวาย

นี่เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ไขामามีบทบาทในการจัดการศึกษาของชาติตั้งแต่ระยะแรกเริ่มเนื่องจากสภาพที่ตั้งของโรงเรียน และจากการที่โรงเรียนได้เริ่มขึ้นครั้งแรกในบริเวณและในสังกัดของกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งต่อมาพระองค์ได้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาและนโยบายจัดการการศึกษาของชาติ งานสำคัญคานการการศึกษาที่พระองค์ได้ทรงเริ่มไว้ซึ่งเป็นรากฐานในการพัฒนาการศึกษาของชาติในสมัยต่อมา

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพกับงานคานการศึกษาในระยะต้น

ในการขยายงานการศึกษาจากวังสู่ราษฎรนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อาศัยพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญ ซึ่งพระองค์เจ้าดิศวรกุมารได้เริ่มงานพัฒนาคานการศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาผลงานของพระองค์สรุปได้ดังนี้ คือ

๑. การจัดการศึกษาให้แพร่หลายสู่สามัญชน

เนื่องจากการศึกษาในโรงเรียนที่โบรคิโอจัดตั้งขึ้นในเขตพระบรมมหาราชวัง นั้นไม่อาจสนองความต้องการของระบบราชการที่ต้องการผู้มีความรู้ตามอักษรวิธีเป็นจำนวนมากได้ และยังมีความจำเป็นในการรักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมของชาติ และสำนักศอ ชาติบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีพระบรมราชโองบายบำรุง การศึกษาของสามัญชนที่ยังคงพึ่งพิงวัดอยู่ โดยการอุปถัมภ์การศึกษาชั้นมูลศึกษาตามพระอาราม หลวงต่าง ๆ เป็นการส่งเสริมให้วัดได้ทำหน้าที่ในการศึกษาแก่ชุมชนอย่างจริงจัง การอาศัย วัดและพระ ซึ่งเคยมีส่วนในการศึกษาอยู่แล้วทำให้สิ้นเปลืองพระราชทรัพย์แต่เพียง เล็กน้อยในการผลิตผู้มีความรู้สามารถอ่านออกเขียนได้ เพื่อสนองความต้องการของ ระบบราชการและไม่เป็นการเสื่อมประโยชน์ของวัดควยดังประกาศจัดตั้ง โรงเรียนหลวง สำหรับราษฎรในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ มีใจความสำคัญว่า

ราษฎรยอมส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนอยู่ในสำนักพระภิกษุตามพระอาราม เป็น ประเพณีบ้านเมืองมีมาแต่โบราณ พระภิกษุที่รับเด็กไว้เป็นศิษย์ยอมได้ประโยชน์ ใจสอยศิษย์ ทั้งได้อุปการะของอุปการะเด็กถวายยืมค้ำที่จะรับเด็กไว้ฝึกสอน อาศัยประเพณีอันนี้โรงเรียนสำหรับราษฎร เสมอมีอยู่แล้วตามวัดทุกวัดเป็นแต่ การฝึกสอนตามอุบายของพระ ซึ่งเป็นอาจารย์อันมีความรู้อย่างหลายอย่าง สอนมากบ้าง น้อยบ้าง ไม่เป็นระเบียบแบบแผน จึงยังไม่เป็นประโยชน์แก่ มหาชนตามที่ควรจะเป็น . . . . . แต่โรงเรียนหลวงที่จะตั้งขึ้นสำหรับให้ราษฎร เล่าเรียนนั้น ถ้าจะไปตั้งที่นอกจากวัดก็เห็นว่ามีความซัดซอก เพราะจะ ไปเป็นปรกัมกับประเพณีเดิมซึ่งฝากเด็กไปเล่าเรียนตามวัด ถ้าอุปการะเด็ก ยังเลื่อมใสประเพณีอยู่ตราบโลกก็คงจะไม่อุททูนโรงเรียนหลวงตามนั้น แต่ถา มานิยมโรงเรียนหลวง ๆ ก็จะเป็นเหตุให้เสื่อมเสียประโยชน์ที่พระสงฆ์และพระ อารามเคยได้เคยแก่คุณ . . . . . อีกประการ ๑ การที่จะตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นนั้นจะ ต้องจ่ายเงินขึ้นและค่าใช้สอยของหลวงเป็นเงินมากอยู่ . . . . . ถ้าจะคงจ่ายถึงค่า ซื่อที่และก่อสร้างโรงเรียนควยก็จะเปลืองหนัก . . . . . ใหนจะตั้งโรงเรียนใดแพร่ หลาย ถ้าหากว่าตั้งโรงเรียนที่ในวัดจะได้อาศัยทั้งที่ดินและศาลาซึ่งมีอยู่แล้ว

ทั้งภูมิที่กัเหมาะควยวัดมีอยู่ในที่ประชุมชนทั่วทุกหนแห่งเป็นการสะดวกคักด้วย
ประการทั้งปวงคังนี้ จึงได้คักจัดคังโรงเรียนสำหรับราษฎรชนตามวัด

การจักคังโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรมีขึ้นครั้งแรกที่วัดมทรณพารามเป็นแห่ง
แรกในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ โดยส่งเสริมให้พระสงฆ์เป็นครู อาศัยสถานที่ศึกษาเล่าเรียนใน
วัด รัฐเป็นผู้ควบคุมมาตรฐานและอุดมการการศึกษา โดยการแจกแบบเรียนหลวงเพื่อให้
ใจเป็นแบบแผนเดียวกัน มีการตรวจตราควบคุมคุณภาพการศึกษาและแนะแนววิธีการสอน
ให้วัดที่จัดการส่งสอนเล่าเรียนแจ้งบัญชีพระสงฆ์และนักเรียนตอทางราชการ มีรางวัลให้
แก่ครูและนักเรียนที่ระสบความสำเร็จในการเรียนการสอน ครูที่เป็นฆราวาสจะได้รับ
พระราชทานเงินเดือน ครูที่เป็นบรพชิตจะได้รับนิตยภัต เดือนละ ๑๐ บาท^๒ เป็น
ครั้งแรกที่เกิดครูอาชีพขึ้น ความจริงผู้นำของไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของวัดในการ
ให้การศึกษาแก่ชุมชน และได้มีพระบรมราชโองบายที่จะบำรุงการศึกษาของสามัญชนตามวัด
มาคังแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๘ แล้ว โดยได้ออกประกาศเรื่อง "โปรดเกล้าจะให้มีอาจารย์
สอนหนังสือและสอนเลขทุก ๆ อาราม" ให้เหตุผลเพื่อชักจูงให้ราษฎรเห็นคุณค่าของ
การศึกษาวิชานหนังสือไทยนับเป็นการศึกษาแนวประเพณีไว้ ๓ ประการ ว่า

๑. การเล่าเรียนหนังสือไทยจะเป็นประโยชน์ที่จะเล่าเรียนพระไควรกฎ
ต่อไป และเป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนา
๒. เพื่อประโยชน์ของทางราชการ
๓. เพื่อประโยชน์ของตัวผู้ศึกษาเอง

เอกสารเรื่อง จัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,
หน้า ๒๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕ - ๑๐.

ถึงความว่า

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าตั้งพระราชคณะพระครูถานานุกรมเปรียญที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตตามถานานุกรมที่คิดในพระอารามหลวง สำหรับจะได้อ่านสามเณร กิษย์วัด เพื่อจะให้เป็นคุณประโยชน์แก่กุลบุตรผู้จะเล่าเรียน และอาจารย์ผู้จะสั่งสอนให้ถาวรวิชาชุกกว่าแต่ก่อน เพราะหนังสือไทยเป็นประโยชน์ที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกต่อไปเป็นการ เกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนา ถ้าเป็นคฤหัสถ์จะได้เป็นกำลังแก่ราชการ และในประโยชน์ของผู้ที่เรียนเอง เพราะฉะนั้นขอให้พระราชคณะพระครูถานานุกรมเปรียญอันดับที่ใดเล่าเรียนหนังสือไทย ลายมือและวิชาเลขนั้นจงมีใจเห็นแก่พระพุทธศาสนา แก่ราชการ แ่แผ่นดิน ช่วยทำนุบำรุงสั่งสอนเด็กนั้นให้เต็มกำลังความรู้ของคน ตั้งใจสอนจริง ๆ

แม้จะมีประกาศนี้ก็ตาม แต่ปรากฏว่าไม่เกิดผลอะไรขึ้นจากประกาศฉบับนี้ กล่าวคือ ไม่มีการบริหารงาน ไม่มีผู้นำทางศาสนา และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่จะจัดการศึกษาให้เป็นไปตามประกาศฉบับนี้อาจจะเป็นเพราะผู้นำทางศาสนาในขณะนั้นคือสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระยาปวเรศบริยาลงกรณ์ และผู้นำของรัฐไม่ได้ให้ความสนใจ คอบัญหาคำนการศึกษาคือที่ควร ประจวบกับหลังจากที่ออกประกาศฉบับนี้ได้ ๔ เดือน ก็เกิดวิกฤตการณ์วังหน้าขึ้น ผู้นำจึงต้องทุ่มเทความสนใจไปสู่อันตรายการเมืองภายในประเทศเสียก่อน

นับตั้งแต่ที่ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งได้มีการจัดตั้งโรงเรียนถึง ๒๓ โรงเรียน แล้วการขยายตัวด้านการศึกษาที่ยังช้ามากในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ มีโรงเรียนเพียง ๓๐ โรงเรียน มีนักเรียน ๒,๐๔๔ คน ในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ มีโรงเรียนใน

กรุงเทพฯ ๒๑ แห่ง มีนักเรียน ๑,๕๐๖. คน โรงเรียนตามพระอารามหัวเมือง มี ๑๓ โรง มีนักเรียน ๔๔๔ คน รวมมีโรงเรียนในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ จำนวน ๓๔ โรงเรียน มีนักเรียน ๑,๔๔๔ คน แสดงให้เห็นว่าชาวไทยยังไม่สนใจและไม่เห็นคุณค่าของการศึกษานัก จนแม้ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ คือในระยะ ๘ ปี ต่อมาอัตราการเพิ่มของโรงเรียนก็ต่ำมาก คือ มีโรงเรียนทั่วทั้งประเทศ ๔๔ โรงเรียน มีนักเรียน ๒,๓๕๕ คน

๒. การจัดตั้งกรมศึกษาธิการ เมื่อได้จัดตั้งโรงเรียนแพร่หลายขึ้น การศึกษานั้นเป็นกิจการของฝ่ายพลเรือน แต่กลับไปขึ้นกับฝ่ายทหารคือกรมทหารมหาดเล็ก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้แยกกิจการการศึกษาทั้งปวงออกตั้งเป็นกรมศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ซึ่งกินเวลาถึง ๑๖ ปี หลังจากที่ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ เพื่อให้กรมศึกษาธิการทำหน้าที่ด้านการศึกษาโดยเฉพาะ มีหน้าที่ราชการส่วนโรงเรียน พิจารณาคิดแบบวิธีฝึกสอนเล่าเรียนสำหรับโรงเรียนทั้งปวง รวมทั้งการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์โรงเรียน การตรวจโรงเรียน การทำรายงานบัญชีของโรงเรียนทั้งหมด กรมนี้จัดเป็นกรมที่จัดตั้งขึ้นใหม่ เพราะยังไม่มีหน่วยงานใดของรัฐทำหน้าที่ด้านการศึกษาโดยเฉพาะมาก่อน เป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาและตระหนักว่าการให้การศึกษาเป็นหน้าที่ของรัฐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ใ้รับการสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าตางกรม ทรงพระนามว่ากรมหมื่นดำรงราชานุภาพ บัญชาการกรมศึกษาธิการ และเป็นผู้อำนวยการทหารบก

๓. การวางระเบียบการปฏิบัติราชการ เมื่อดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมการศึกษาแล้ว กรมหมื่นคำวรวงราชานุภาพไศยทรงเริ่มบริหารการศึกษาให้เป็นระเบียบแบบแผน และกำหนดแนวปฏิบัติราชการเพื่อใช้เป็นหลักในการปฏิบัติราชการของข้าราชการกรมศึกษาธิการทรงเริ่มให้มีการตรวจโรงเรียนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๙ โดยส่งเจ้าหน้าที่ออกตรวจตราโรงเรียน มีการกำหนดหลักเกณฑ์ให้เจ้าพนักงานผู้ตรวจปฏิบัติเช่น ให้ตรวจอาคารเรียน เครื่องใช้ในการเล่าเรียน บัญชีใช้จ่าย บัญชีนักเรียนว่ามีกี่คนเรียนอยู่ชั้นไหน ความประพฤติและการปฏิบัติราชการของอาจารย์และผู้อยู่ประจำ วันหยุดโรงเรียน โดยกำหนดไว้ในกฎหมายออกพิศกรมศึกษาธิการ กำหนดให้แบ่งชั้นเรียนในการสอน และกำหนดเวลาเรียนที่แน่นอน ดังหนังสือที่กรมหมื่นคำวรวงราชานุภาพมีกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

การสอนวิชานักเรียนได้รับพระราชทานจัดตั้งวิธีสอนแบบใหม่ขึ้น แบ่งชั้นเรียนเป็นชั้น ๆ เปลี่ยนเวรกันสอนเป็นเวลา วิชาที่สอนก็สอนหลายอย่าง มีวิชาหนังสือ และเลข เป็นต้น สอนทั้งศีลธรรม คติโลกย์ ซึ่งเป็นเรื่องประกอบเกื้อกูลในการเล่าเรียนด้วย

นอกจากนี้แล้วยังมีการตรวจตราแบบเรียนเพื่อควบคุมมาตรฐานของหลักสูตรด้วย

๔. การใช้แบบเรียนเร็ว กรมหมื่นคำวรวงราชานุภาพทรงปรับปรุงวิธีการเรียนการสอนและหลักสูตร โดยตรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วขึ้น เมื่อครั้งผนวชเป็นพระภิกษุและจำพรรษาอยู่ที่วัดกนิเวยศักรมประวัติน บางปะอิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงเห็นว่าเด็กที่มา

หจข., ร. ๕ เล่ม ๑ (๑ - ๔) หนังสือกรมพระยาคำวรวงราชานุภาพ มีกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๕.

เรียนหนังสือกับพระนั้นรู้หนังสือเพราะแบบเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหารนั้น
 ใจหลักการประสมแบบเก่าและใจการท่องจำเป็นหลักนั้นยากแก่การเล่าเรียนและจดจำ
 กว่า จะเรียนได้จบก็ใช้เวลาานทั้ง ๆ ที่เด็กที่ไปเล่าเรียนนั้นมีเวลาไปเรียนไม่ล้นมา
 เสมอ เพราะต้องเป็นแรงงานให้ครอบครัวในฤดูเก็บเกี่ยวและฤดูทำนา เมื่อกลับมา
 เรียนใหม่ก็ต้องตั้งต้นใหม่เพราะลืมที่เรียนไปหมด จึงได้คิดแบบเรียนใหม่ขึ้นใช้เพื่อ
 สอนให้เด็กเรียนรู้อย่างเข้าใจไม่ใช่ว่าท่องบ่นจดจำ และมุ่งให้เด็กเรียนจบได้
 ในระยะเวลาอันสั้น ดังความที่พระองค์ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

หนังสือแบบเรียนเร็วเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้ปรารภรณาที่จะแต่งแต่ในรัชกาลโกสินทร์ศก
 ๑๐๒ ในนั้นข้าพเจ้าบวชขึ้นไปจำพรรษาอยู่ที่วัดนิเวศนารามประวติ เห็นเด็ก
 นักเรียนที่เรียนหนังสืออยู่หลาย ๆ ปี ไม่ใคร่จะใคร่เพียงใจ ตามอาจารย์ดู
 ความว่า เด็กตามหัวเมืองที่มาฝากเรียนหนังสือทั่วๆ ไป ไม่มีเวลาเล่าเรียนไม่
 เต็มปี เพราะต้องไปช่วยบิดามารดาทำนาหาเลี้ยงชีวิตอยู่หลาย ๆ เดือน แบบ
 เรียนหลวง คือ แบบบุลบทบรรพกิจเป็นต้น ซึ่งใช้เวลาในเวลานั้นจะต้องใช้เวลา
 เรียนไม่ต่ำกว่าปีหนึ่งจึงจะรู้ออกเล่ม เด็กเรียนได้เพียงครึ่งหนึ่งค่อนหนึ่งยังไม่
 ทันรู้ หนังสือพอถึงฤดูทำนาต้องเข้าไปชานาน กลับมาก็ลืมเสียโดยมาก ข้าพเจ้า
 จึงคิดเห็นว่าควรจะมีแบบเรียนอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งให้เด็กนักเรียนเรียนจบเล่ม
 ได้ภายในหกเดือน ที่เป็นคราวเกี่ยวในหนึ่ง มาปีใหม่ขึ้นเล่มใหม่และให้เรียน
 จบในคราวเกี่ยวเช่นนี้ ..... แต่ยังไม่หาใครแต่งตำราขึ้นตามความคิดนี้...
 ครั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตั้งกรมศึกษาธิการ และโปรดเกล้าให้
 ข้าพเจ้าเป็นอธิบดีคนแรกของกรมนี้ จึงได้แต่งแบบเรียนขึ้นตามความปรารถนา
 เดิม... แล้วตั้งโรงเรียนขึ้นที่บ้านของข้าพเจ้า ให้ชื่อว่าโรงเรียนเร็ว
 แบบเรียนนี้ทดลองในทางโรงเรียนเด็กมาก ๆ อีกชั้นหนึ่งก็สอนได้เร็วตั้งมุ่งหมาย
 จึงได้นำแบบเรียนเร็วขึ้นทูลเกล้าถวายและได้รับพระราชทานพระบรมราชา
 อนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนหลวงทั้งปวง แต้นนั้นมา

กรมศึกษาธิการ, แบบเรียนเร็วเล่มหนึ่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕ (๕)
 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. ๑๒๕) หน้า ๑๑๗.

กรมหมื่นคำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วเล่ม ๑ ด้วยพระองค์เอง โดยมีคณะที่ปรึกษาอันประกอบด้วย หม่อมเจ้าประภากร และ นายโรเบิร์ต มอร์ริส ชาวอังกฤษ อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาภาษาอังกฤษของ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ที่มีประสบการณ์จากการศึกษาแบบตะวันตกให้คำปรึกษาคำนวณวิธีการแต่งแบบการสอนใหม่ ขุนวรพิทยพิจาร์ณ (เพิ่ม) แต่งแบบฝึกหัดประกอบ อาจารย์ถึก และ หม่อมราชวงศ์ ประยูร แต่งนิทานคำเทียบเป็นแบบสอนอ่านเพิ่มเติม สำหรับแบบเรียนเร็วเล่ม ๒ และ ๓ นั้น พระองค์โปรดอาศัยเจ้าพนักงานในกรมศึกษาธิการเป็นผู้ช่วยแต่งโดยเฉพาะ แบบเรียนเร็วเล่ม ๓ นั้น หม่อมเจ้าประภากร และ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นผู้เรียบเรียงเป็นส่วนใหญ่

เนื้อหาในแบบเรียนเร็วเล่ม ๑ มุ่งสอนให้เด็กอ่านหนังสือออก โดยแบ่ง ออกเป็นบท ๆ เรียกว่า บทสอนอ่าน มีทั้งหมด ๑๕๑ บท เริ่มตั้งแต่พยัญชนะ ๔๔ ตัว เรียงพยัญชนะสลับกันแล้วค่อย ๆ ผสมสระนำไวยาธยมือ เมื่อนักเรียนผสมคำได้แล้ว จึงสอนอ่านเป็นคำ ๆ ตั้งแต่หนึ่งพยางค์ สองพยางค์ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ แล้ว สลับบทเรียนด้วยอักษรสามหมู่ การผันวรรณยุกต์ อักษรควบ อักษรนำ อักษรกล่า และการสะกดด้วยมาตราต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ ฤ ฤา ฦ ฦา เมื่อเห็นว่านักเรียน สามารถอ่านคำได้มากแล้วจึงประมวลคำเหล่านั้นมาผูกเขาเป็นประโยคง่าย ๆ เช่น คำหวังหลังโกง ตาพลอยเป็นงอย หนูแหวนแขนออน ไค้แทรกเนื้อหาที่เป็นการอบรม สั่งสอนศีลธรรม คุณค่าของการศึกษา โดยยกตัวอย่างว่าผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือต้องทำงานหนัก เป็นผู้ประกอบอาชีพในการใช้แรงงานไว้ในบทสอนอ่าน

วราณี โอสถารมย์, "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕", (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔) , หน้า ๗๒.

แบบเรียนเร็วเล่ม ๒ มุ่งหมายให้นักเรียนเขียนหนังสือถูก เริ่มตั้งแต่การใช้
ไม้มวน ๒๐ คำ เมื่อจบบทมีแบบฝึกหัดให้เด็กทำด้วยเพื่อเป็นการฝึกให้เด็กเข้าใจยิ่งขึ้น

แบบเรียนเร็วเล่ม ๓ ได้บรรจุเนื้อหาของสยามไว้อย่างพิสดาร คือ ให้
เด็กนักเรียนรู้จักส่วนต่าง ๆ ของคำ ไทแก คำนาม คำกริยา คำคุณศัพท์ คำวิเศษณ์
และคำอื่น ๆ และได้ใช้หนานอัสเป็นแบบฝึกสอนการแต่งเรียงความ เพื่อเป็นการสอน
จรรยา จริยธรรม เน้นเรื่องความดีความชั่ว คุณค่าของความรู้ จัดเป็นการปรับปรุงตำรา
เรียนเสียใหม่ โดยการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและเนื้อหาจากวิธีการศึกษาแบบเก่าไปสู่ความรู้แบบ
ใหม่นี้เป็นการเน้นการหาความรู้ด้วยความเข้าใจของผู้ศึกษา ซึ่งเป็นการหาความรู้ด้วยประสบ
การณ์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคำรบราชสุทธานุภาพ ได้เน้นวิธีการสอนของครูว่า

ให้เด็กอ่านทั้งายขึ้นไป อาศัยให้เด็กรู้ด้วยความเข้าใจ และคุ้นเคยเข้าไป
ทุกที จนอ่านหนังสือออกได้ เพราะเหตุนี้การสอนควรกระบวนการแนะนำ
ให้อ่านไปจำไป อย่าให้เด็กปิดสมุดทองบนจะดีกว่า

นอกจากนี้พระองค์ยังได้คิดจัดการสั่งสอนศีลธรรมจรรยา ปลุกฝังให้เด็กมีความรู้สึกรัก
ชาติ และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มีความกตัญญูรู้คุณต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์
ทรงคิดวิธีสอนเด็กแบบง่าย ๆ ในระหว่างที่ทรงผนวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดคันธารามธรรมประวัติ
นั่นเอง ทรงเล่าไว้ว่า

สมเด็จพระยาคำรบราชสุทธานุภาพและคนอื่น ๆ, แบบเรียนเร็วสำหรับเรียน
หนังสือไทยเล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : ศึกษาการพิมพ์, ร.ศ. ๑๐๘) หน้า ๑-๕.

แต่จะเทศน์ให้เด็กฟังก็ไม่เข้าใจ เห็นว่าถ้าแต่งเป็นคำกลอนให้เด็กท่องสวดจะดีกว่า ขุภาพเจาบอุกความปรารถนาไปยังพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อดิศัย) ขอให้ ทานช่วยแต่งคำมัสการสูงขึ้นให้ ทานก็แต่งให้ตามประสงค์ เป็นคำมัสการ ๘ บท ขึ้นต้นด้วยบาลีแล้วมีภาพกลอนเป็นภาษาไทยทุกบท นมัสการพระพุทธเจ้า เมืองทวนวาท ๑ องค์โศภะสัมพุทธุ สุวิสุทธิสันตทาน เป็นคนบท ๑ นมัสการพระธรรม เจาบท ๑ นมัสการพระสงฆ์เจาบท ๑ สามบทนี้ให้เด็กสวดเมื่อเริ่มเรียนก่อนเขา มีคำบูชาคุณบิดามารดาบท ๑ บูชาคุณครูบท ๑ สำหรับใช้สวดคุณพระมหากษัตริย์บท ๑ คำขอพร เทวฤาบท ๑ สำหรับใช้สวดเมื่อจะเลิกเรียน เริ่มสวดกันในโรงเรียนนี้เวลานี้ ตั้งแต่ชาพเจายังบวชอยู่

ซึ่งบทสวดคนมัสการและบูชาคุณนี้ยังคงใช้อยู่จนปัจจุบัน

ดังนั้นการปฏิรูปปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนจึงเป็นของใหม่ในรูปแบบและ วิธีการที่เน้นการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพและความเข้าใจ แต่ในศตวรรษที่แทรกอยู่ในบท เรียนนั้นยังเน้นถึงคุณค่าของการอบรมค่านิยม จริยธรรม จรรยา ความรู้ด้านอักษรวิจิตรเพื่อรับใช้ระบบ ราชการ ความสุขสบายของอาชีพขุนนางซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมค่านิยมในการศึกษาเพื่อรับ ราชการของเขาวชนไทย นอกจากนี้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงใช้การศึกษาเป็นการสร้าง จิตสำนึกทางสังคมและการเมืองให้นักเรียนได้ตระหนักถึงสิทธิธรรมของกษัตริย์และปลูกฝังใหม่ ความจงรักภักดีต่อบานเมือง และพระมหากษัตริย์ ยึดมั่นในคุณธรรมและมีความกตัญญูรู้คุณด้วย

ประพัฒน์ ศรีนรงค์, พระประวัติและงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
(พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๑๘๑.

๕. การสอบไล่ ในสมัยก่อนนี้ไม่มีการวัดผลประเมินความรู้ของการศึกษาฝ่าย
 ขรวาอาศัย จะมีก็แต่การสอบพระปริยัติธรรมเท่านั้น การสอบไล่ความรู้ของนักเรียนเกิดขึ้น
 เป็นครั้งแรกเนื่องจากสาเหตุที่ผู้เฒ่าเรียนหนังสือในโรงเรียนสวนกุหลาบนั้นจะหาผู้ที่เรียนจน
 จบแบบเรียนหลวงทั้ง ๒ เล่มได้น้อยมาก พออ่านออกเขียนได้ก็มักลาออกไปเป็นเสมียนกัน
 หมด พระยาศรีสุนทรโวหาร และพระยาโสภาทวารกิจ เมื่อครั้งเป็นหลวงโสภาทวารกิจ
 อาจารย์ใหญ่จึงได้คิดให้มีการสอบไล่หนังสือไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ซึ่งเท่ากับเป็นการกำหนด
 หลักสูตรของไทยเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้จัดการสอบ
 เป็น ๒ ชั้น โดยอนุโลมเรียกคามวิธสอบพระปริยัติธรรม คือ เรียกการสอบครั้งแรกซึ่งจัดเป็น
 ชั้นต่ำกว่านักเรียนประโยคหนึ่ง ไซ้หนังสือมูลบทบรรพกิจถึงพิศาลการันต์ว่า "วิชา" วิชาประโยค
 ๒ มี ๘ อย่าง คือ คัดลายมือ เขียนตามคำบอก ทานหนังสือ แต่งแผนระทุกข์ความ ย่อความ
 เลข และบัญชี ซึ่งเป็นวิชาเน้นเกี่ยวกับทักษะด้านภาษาและด้านกาารปฏิบัติราชการทำให้
 หน้าที่ราชการมีความสัมพันธ์กับการศึกษาวิชาหนังสืออย่างแยกไม่ออก ซึ่งจะเป็นปัญหาในระยะ
 ต่อมา คือ ผู้ที่เรียนหนังสือจนพอมีความรู้ก็จะมุ่งเข้ารับราชการ เพราะระบบการศึกษาและ
 หลักสูตรไม่ได้มุ่งฝึกวิชาชีพหรือความรู้อย่างอื่นนอกจากวิชาหนังสือที่จะใช้ได้ในกาารรับราชการ
 เท่านั้น ผู้ที่สอบไล่ได้ตลอดตั้งแต่มูลบทบรรพกิจถึงพิศาลการันต์จะได้ประกาศนียบัตรไว้เป็น
 หนังสือสำคัญ ผู้ที่จบประโยค ๒ ถ้าเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมกรมใด ๆ ก็จะได้โปรดเกล้าฯ ให้
 ขาดจากสังกัดเดิม ได้หนังสือพิมพ์คุมสังกัดตลอดชีวิต จัดเป็นสิทธิพิเศษที่รัฐให้แก่ผู้มีการศึกษาเพื่อ
 เป็นการชักจูงให้คนมุ่งศึกษาหาความรู้ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการของแผ่นดินมา ดังประกาศเรื่อง
 เรียนหนังสือที่ออกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ว่า

กำหนดวิชาที่จะไล่นั้นขึ้นประ โยคคนจะสอบวิชาตลอดแบบเรียนหลวงทั้งหกเรื่อง คือ
 แต่มูลบทพुरुพิกิจจนจุพิศาลการันต์, ถูผู้ใดใดใดตลอดก็จะเป็นข้อสำหรับตัวใบ
 หนึ่ง ลงข้อหาหลวงพร้อมก็รับรองว่าผู้นั้นเป็นคนมีความจริง, ใดสอบข้อมิวิชาใน
 ที่ประชุมหลวงแล้ว หนึ่งสื่อนั้นจะเป็นประ โยคขุนแก้วเจ้าของในเมื่อเวลาจะ
 ไปทำการที่ใด ๆ จะใดก็จะเป็นประกันสำหรับตัว ถาผู้นั้นจะใครเล่าเรียนเพื่อจะใด
 คุณพิเศษในวิชาชั้นสูงต่อไป ก็จะไปเข้าโรงเรียนหลวงสำหรับสอบวิชาชั้นสูงใดตาม
 พระราชบัญญัติสำหรับโรงเรียน วิชาที่จะไล่นั้นประ โยคสองนั้นแยกอย่าง คือ ลายมือ
 หัวักและบรรจงอย่าง ๑ เขียนหนังสือขัตตัววงวรรณคดีตามใจความไม่ของรูปแบบ
 อย่าง ๑ ทานหนังสือที่คึกคึกจากลายมือหัวักอย่าง ๑ คัดสำเนาและยอความอย่าง ๑
 แต่งจกหมายอย่าง ๑ แต่งแกกระหุกความร้อยแก้วอย่าง ๑ วิชาเลขอย่าง ๑ วิชา
 บัญชีอย่าง ๑ ผู้ใดมีความรู้สอบใดตลอดวิชาทั้งแยกอย่างเป็นชั้นประ โยคสองนี้ ถา
 เป็นไพรหลวงหรือไพรสมุกรมใด ๆ ก็จะไปทูลพระกรุณาไปรคเกล้าฯ ใชชาคจาก
 สังกัดเดิมใดหนึ่งสื่อนั้นพิมพ์คุดักตลอดชีวิต ถาเป็นผู้จะรับราชการฉลองพระ เกษพระคุณ
 ก็จะไปทูลพระกรุณาขุบเกล้าฯ เลียงตามสมควรแก่คุณานุรูปถวนทุกคน

การสอบไล่นั้นสื่อนั้นและการสอบที่เปิดโอกาสให้คนทั่วไปเข้าสอบได้ และการ
 กำหนดสอบไล่นี้ครั้งนั้นนับว่าไคผลเพราะทำให้จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นักเรียน
 ที่สอบได้ประกาศนียบัตรจากโรงเรียนส่วนกุหลายก็สามารถหางานทำได้สะดวก ทำให้สามารถ
 เร่งผลิตผู้มีความรู้เพื่อรับใช้ระบบราชการ นอกจากจะรับราชการแล้ว ผู้ที่สอบได้ประ โยคสอง
 จากการเกณฑ์แรงงาน เพื่อเป็นการชักจูงให้มีผู้สนใจเล่าเรียนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จถวายพระองค์เองเพื่อไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนที่สอบได้
 ทุก ๗ ปี ซึ่งนักเรียนที่สอบได้ประ โยค ๒ มักจะลาออกมารับราชการเป็นส่วนใหญ่

เอกสาร เรื่อง จักรการศึกษานในรัชกาลพระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว, หน้า ๑๐๖.

พ.ศ. ๒๔๕๕ ค. ๑ เล่ม ๑ รายงานกรมศึกษาธิการ พ.ศ. ๑๒๕๕

(พ.ศ. ๒๔๒๕).

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การสอนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนี้เปิดให้นักเรียนจากท้องถิ่นมาสอบได้ ซึ่งพระและแม่จะเป็นผู้ที่มีความรู้สึกที่สุด คือสอบได้มากที่สุด เช่น จากสถิติการสอบไล่ประโยคต้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ มีพระภิกษุสามเณรสมัครสอบ ๑๑ รูป สอบได้หมด นักเรียนสวนกุหลาบเขาสอบ ๓๘ คน สอบได้ ๒๕ คน ตก ๑๓ คน นักเรียนตามพระอารามหลวงเขาสอบ ๓๕ คน สอบได้ ๕๕ คน กรรมการสอบแต่ละครั้งจะมีพระราชคณะชั้นสูงเป็นกรรมการสอบอยู่ด้วย เช่น จากรายงานการสอบไล่หนังสือไทยและหนังสืออังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ ซึ่งเป็นการสอบครั้งที่ ๑๓ นั้น ข้าราชการชั้นประโยค ๒ ประกอบด้วยพระบรมไตรโลกยาจารย์ วัดโพธิ์ยาธิตถาราม พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าจันทร์ทศจุฑาธาร และพระยาอิสริยพันธ์โสภณสอน ผู้สอบวิชาประโยค ๒ คือ เจ้าน้ำที่ของกรมศึกษาธิการ ข้าราชการชั้นประโยค ๑ หรือประโยคบุรพต ประกอบด้วยพระธรรมเจดีย์ วัดมเหยงควิหาราม พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส และขุนประเสริฐอักษรนิติ และผู้สอบไล่ประโยคบุรพต คือ ข้าราชการกรมศึกษาธิการ ทั้งนี้โดยเหตุผลที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้นคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์อ้างว่าพระสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้ให้การศึกษาแก่เด็กอยู่แล้ว เมื่อเชิญให้ท่านเป็นกรรมการสอบด้วยทำไมท่านนักนั้นบัดนี้ เป็นการสร้างความยอมรับและการนิยมการศึกษาให้เกิดขึ้นในหมู่ราษฎรว่าการศึกษาในรูปแบบใหม่ ได้เป็นที่รับรองและยอมรับของทางพุทธจักรและอาณาจักร แล้วถึงความที่กล่าววว่า

เอกสาร เรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,

ส่วนพระสงฆ์ที่ใคร่บด้างเป็นข้าหลวงสอบไล่เนนความจริงก็เป็นผู้ช่วยในการสั่งสอนและสอบไล่ กายมีน้ำหนักเป็นพื้นน้ำหนัก . . . . เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอรับพระราชทานอาราธนาพระธรรมไตรโลก และพระธรรมเจดีย์เป็นข้าหลวงเนน เพราะต้องการน้ำหนักที่โตโค ๓ ตระกูล คือ พระ เจ้า และ ข้าทูลลอองธุลีพระบาท เท่านั้น

๖. การขยายการศึกษาหัวเมืองใหม่ ปัญหาเรื่องเอกราชและอธิปไตยของชาติที่ต้องประสบการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้อาณาเขตและพรมแดนของไทยต้องเปลี่ยนแปลงนั้น ผู้นำได้เล็งเห็นแล้วว่าจะมีผลทำให้ราษฎรคามชายแดนมีความรู้สึกไม่แน่ใจในสิทธิความเป็นเจ้าของในอาณานิคมที่ตนอยู่ ถึงแม้ในสมัยหลังจะมีการปักปันเขตแดนเป็นที่แน่นอนแล้วก็ตามประชากรของประเทศที่อยู่ห่างไกลการคมนาคม ชาติความรู้และการศึกษา อาจไม่รู้แนวของตนเป็นสมาชิกที่ถูกคองของกลุ่มสังคมหรือของประเทศชาติใด จากลักษณะที่พลเมืองของประเทศยังขาดการคมนาคม และความสัมพันธ์ทางคานสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่หัวถึงกันทุก ๆ ส่วนนั้นเป็นอุปสรรคคองนโยบายในการสร้างอุดมการรัฐชาติ ประจวบกับการขยายและการจัดระบบการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นและส่วนภูมิภาคเสียใหม่ นั้น ทำให้มีความต้องการผู้ที่มีความรู้ในท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อรับใช้ระบบราชการในท้องถิ่นและภูมิภาคของตนด้วยเหตุนี้ เมื่อจัดการศึกษาในกรุงไคกวางหนาพอสมควรแล้ว กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงดำริว่าควรจะจัดการศึกษาให้แพร่หลายสู่สามัญชนคามหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย พระองค์จึงได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓

พ.ศ. ร. ๕ ศ. ๑/๑๘ หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์
รายงานเรื่องการสอบไล่ประจำปี ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๕), ลงวันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕

ด้วยผู้ว่าราชการหัวเมืองหลายคนได้แจ้งแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าอยากจะขอรับพระราชทาน
 ใหม่วิทยาลัยหลวงสอนหนังสือไทยขึ้นตามเมืองนั้น ๆ มาเมือง ๆ บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้า
 เห็นด้วยเกล้าว่า ราชการในกรมศึกษาธิการก็เรียบร้อยเจริญขึ้น แบบสำหรับฝึกสอน
 วิชาที่ใดก็คิดเรียบเรียงให้จ่ายและโคลงพิมพ์ไปพอสมควร จะฝึกสอนตามหัวเมืองใด
 เพราะฉะนั้น จึงเห็นด้วยเกล้าว่าในรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ นี้ ถ้าทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าแล้วก็พอคิดจัดการตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปหลายหัวเมืองได้

นโยบายขยายการศึกษาออกสู่หัวเมืองนั้น กรมหมื่นคำรงราชานุภาพได้กำหนด
 วิธีการ และขั้นตอนของการดำเนินงานที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะการจัดตั้งโรงเรียน จะให้มีโรงเรียนหลวงเมืองละหนึ่งโรง
 โรงเรียนนั้นควรตั้งอยู่ริมจวนผู้ว่าราชการเมือง หรือบริเวณวัด หรือที่ประชุมชน
๒. ครูที่สอนในโรงเรียนหลวงนี้จะได้รับเงินเดือนประจำเดือนละ ๑๕ บาท เป็น
 อย่างต่ำ และ ๒๐ บาท เป็นอย่างสูง โดยให้ผู้ว่าราชการเมืองคัดเลือกหาผู้มีความรู้พอเป็น
 ครูได้ให้กรมศึกษาธิการสอบวิชาครู ถ้ามีความรู้พอสมควรก็ยอมให้เป็นครูได้ ถ้าหาผู้ที่เป็นครู
 ไม่ได้ กรมศึกษาธิการรับจะจัดหาครูไปจากกรุงเทพฯ
๓. คำว่า ให้ใช้แบบเรียนหลวงซึ่งจะใดเป็นต้นแบบและตัวอย่างการสอนวิชา
 ตามหัวเมืองนั้น ๆ ให้แก่พระภิกษุที่สั่งสอนศิษย์อยู่ตามวัดและ เอกชนที่สอนหนังสืออยู่เป็น
 เอกเทศคำรณ กรมศึกษาธิการจะจัดพิมพ์ออกไปจากกรุงเทพฯ จำนวนยี่หมื่นเล่มในราคา

พ.ร.บ. ร. ๕ ศ. ๑/๕ หนังสือกราบบังคมทูลของกรมพระยาคำรงราชานุภาพ
 รัชกาลที่ ๕ ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๕ : . . . (๕)

ถูก

๔. ค่าเล่าเรียนไม่คงเสีย

๕. งบประมาณ จ่ายให้เมืองหนึ่งปีละ ๔ ชั่ง เป็นอย่างสูง คือใช้เป็นเงิน
 เกื้อนครู ค่าซ่อมโรงเรียน และไปรคเกล้าให้ผู้วาราชการ เมืองจ่ายเงินคานาหรือค
 าราชการ เงินภาษีอากรไปก่อน เพื่อหัวเมืองที่อยู่ใกล้จะได้ ไม่คงส่งฎีกาเบิกเงินใน
 กรุงเทพฯ และให้ทำบัญชีค่าใช้จ่ายส่งให้กรมศึกษาธิการในกรุงเทพฯ ด้วย

๖. การจัดการ สิ่งผู้วาราชการ เมืองจะตองเอาเป็นฐะคือจะตองดูแลให้ครู
 เอาใจใส่ฝึกสอนจริง ๆ จะตองเกลี้ยกล่อมให้ชาวราชการและพ่อการราษฎรส่งบุตรหลานไป
 เรียน ให้กรมการตำแหน่งกรรมการ เป็นพนักงานรับคำสั่งดูแลกำกับการ โรงเรียนแทน
 ผู้วาราชการ เมืองได้อีกชั้นหนึ่ง ให้กรมการ เมืองตำแหน่งกรรมการไปตรวจตราตามหัวเมือง
 ที่พระสงฆ์สอนหนังสือเพื่อจะได้นะแนววิธีสอน และควรไปตรวจไม่ต่ำกว่าปีละ ๒ ครั้ง และ
 ให้ทำรายงานการตรวจตราปีละ ๑ ครั้ง ทั้งนี้จะเลือกตั้งโรงเรียนแต่บางหัวเมืองก่อน
 เช่นที่ จันทบุรี เพชรบุรี และสงขลา

โครงการ นี้จักเป็นแนวคิดที่ทันสมัยในการขยายอำนาจของท้องถิ่นนั้น ๆ ใน
 การจัดการศึกษาให้มีโอกาสบริหารการศึกษาของท้องถิ่นด้วยตนเอง ส่วนกลางควบคุมแต่
 นโยบาย หลักสูตร และคุณภาพเท่านั้น มีการกำหนดให้มีครูอาชีพรับผิดชอบในการทำหน้าที่
 ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ทางส่วนกลางเป็นผู้จัดให้ตามหลักสูตรที่ได้กำหนดไว้ กำหนด
 หน้าที่ให้ผู้วาราชการ เมืองฝ่ายมหาดไทย เข้ามามีส่วนรับผิดชอบด้านการศึกษา นั้นแสดงถึงแนว

พ.ร.บ., ร. ๕ ศ. ๑/๕ หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
 ลงวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ร.บ. ๒๔๖๓)

ความคิดของกรมหมื่นคำรงราชานุภาพที่ทรงเห็นความสำคัญของ เจาหน้าที่ฝ่ายปกครองซึ่งเป็น
 เจาหน้าที่ท้องถิ่นในการช่วยส่งเสริมการศึกษาให้แพร่หลายออกสู่สามัญชนตามท้องถิ่นต่าง ๆ
 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบกับโครงการนี้ แต่เป็นที่น่า
 เสียดายว่ายังไม่ทันได้มีการประกาศใช้ พระบรมราชโองการเรื่องตั้งโรงเรียนในกรุงและ
 หัวเมืองเพื่อการดำเนินการให้สำเร็จก็เกิดปัญหาความการเมืองระหว่างประเทศ ทำให้รัฐบาล
 ต้องให้ความสนใจกับปัญหาคานความอยู่รอดของชาติ ในการกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างไทย
 กับรัสเซีย เพื่อเป็นการคุ้ยอำนาจของฝรั่งเศสและอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวได้โปรดให้กรมหมื่นคำรงราชานุภาพทำหน้าที่เตรียมรับเสด็จของคริสทายาทรัสเซียใน
 ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ และในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ กรมหมื่นคำรงราชานุภาพได้เสด็จเป็นผู้แทนพระองค์
 ไปเจริญทางพระราชไมตรียังราชสำนักในยุโรป และเมื่อพระองค์เสด็จกลับประเทศไทยใน
 พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี
 กระทรวงมหาดไทย และโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ดำรงตำแหน่งเสนาบดี
 กระทรวงธรรมการแทน การโยกย้ายนี้ทำให้พระองค์ต้องละทิ้งโครงการต่าง ๆ ที่ทรงเริ่ม
 ไว้เป็นการจากงานการศึกษาที่กำลังอยู่ในช่วงขยายตัว และประสบการณ์จากการตรวจดูตัว
 อย่างจัดการศึกษาของประเทศในยุโรป และเอเซียก็ไม่ได้มีโอกาสนำมาใช้ ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่
 รับผิดชอบงานของกระทรวงธรรมการต่อมาคือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์.

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์กับงานบริหารงานการศึกษา

เมื่อเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เข้ารับหน้าที่งานการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ได้มี
 พระบรมราชโองการประกาศตั้งกรม~~การ~~กระทรวงธรรมการขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ โดยมีกรมต่าง ๆ
 สังกัด คือ กรมธรรมการกลาง กรมศึกษาธิการ กรมพยาบาล กรมพิพิธภัณฑ กรมสังฆการี
 และโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ในการบริหารงานด้านศึกษานั้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ต้องประสบกับปัญหาที่เป็นอุปสรรค
 สำคัญต่อการบริหารและการจัดการศึกษาหลายประการ คือ

๑. ปัญหาเรื่องการศึกษา เจาหนาทที่ชั้นสูงผู้มีความสามารถในการบริหารงานด้านการศึกษา เพราะเมื่อกรมหมื่นคำรงราชานุภาพได้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้นำบุคคลที่เป็นกำลังสำคัญในกระทรวงธรรมการไปด้วย ๒ นาย คือ หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ และขุนวรกิจพิศาล นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าประภากรมยุ เป็นกำลังสำคัญในกรมศึกษาธิการไปรับราชการในกระทรวงมุรธาธิการ ขาดผู้ที่เคยเป็นกำลังสำคัญและมีความสามารถในการจัดและบริหารการศึกษาในช่วงที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เพิ่งเข้ารับตำแหน่งใหม่และไม่รู้งานด้านการศึกษานี้ทำให้พัฒนาการด้านการศึกษาต้องชะงักไปเพราะขาดความต่อเนื่องในเรื่องของโครงการและนโยบาย

๒. ปัญหาค่านิยมงบประมาณ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการประชุมเสนาบดีสภาเพื่อพิจารณาขอราชการต่าง ๆ และการพิจารณางบประมาณแผ่นดินเป็นปีแรก ช่วงนี้เป็นระยะเวลาที่งบประมาณของกระทรวงธรรมการถูกตัดทอนมาก เพราะเป็นช่วงที่ประเทศกำลังประสบกับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศใน ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) รัฐบาลจึงต้องให้ความสนใจต่อปัญหาความชายแดนที่กำลังถูกคุกคามอย่างหนักจากฝรั่งเศส

การที่รัฐต้องทุ่มเทความสำคัญให้กับการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของชาตินั้น จำเป็นที่จะต้องวางรูปแบบการบริหารราชการ การปกครองและการคมนาคมให้สะดวก เพื่อส่งเสริมการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ กระทรวงที่มีบทบาทสำคัญในกิจการด้านนี้ คือ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม และกระทรวงคมนาคม จึงเป็นกระทรวงที่ได้รับงบประมาณเป็นจำนวนมากและมีผลกระทบต่อการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินให้กับกระทรวงอื่น ๆ เช่น กระทรวงธรรมการ

การจัดตั้งโรงเรียนมูลสามัญ

เมื่อบริษัทถูกตัดทอนมาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์จึงคิดจัดเงินช่วยเหลือโรงเรียนความวัดที่ยังไม่จัดเป็นโรงเรียนหลวง และคิดให้เอกชนเขาช่วยแบ่งความรับผิดชอบและภาระด้านการศึกษาแทนรัฐบาล โดยออกประกาศตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ขึ้นในวัดหัวไต้

ในกรุงเทพฯและหัวเมือง เพราะประสงค์จะให้การศึกษาหนังสือไทยแพร่หลายและเป็นแบบ
แผนมีมาตรฐานอันเดียวกันมากขึ้น และได้กำหนดหลักเกณฑ์และรูปการของการศึกษาระดับ
มูลสามัญไว้นั้น โดยแบ่งประเภทของการศึกษาชั้นมูลสามัญเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. มูลสามัญชั้นต่ำ กำหนดเวลาเรียน ๓ ปี วิชาที่เรียนมี ธรรม เช่น การ
ท่องบทธรรมจักร การสวดมนต์ อาน เขียน แต่งความ เรียนไวยากรณ์เกี่ยวกับอักษร
วิธี วจีวิภาค และเลขวิธีซึ่งสอนการบวก ลบ คูณ หาร อย่างง่าย ๆ

๒. มูลสามัญชั้นสูง เทียบเท่าประโยคหนึ่งในระยะขณะนี้โดยกำหนดเวลาเรียน
๔ ปี วิชาที่เรียน มี ธรรม อาน เขียน แต่งข้อความ ไวยากรณ์ เลขวิธี บวก
ลบ คูณ หาร บัญชี เขียนภาพ ชำรอง วิชาที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ คือ วิทยาการ
เพื่อเพิ่มความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับโลก ธรรมชาติวิทยา สุขอนามัย ซึ่งจำเป็น
ในการครองชีพให้สุขสบายปราศจากโรคภัยไข้เจ็บตามหลักวิชาการสมัยใหม่ วิชาภูมิศาสตร์
เป็นวิชาของตะวันตกในการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ การศึกษาอาณาเขต
ภูมิประเทศเพื่อความรู้ความเข้าใจในลักษณะภูมิประเทศ อาณาเขต ของชาติและสังคมนานา
ชาติ วิชาพงศาวดาร เป็นส่วนที่กำหนดให้เรียนเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในระบบสังคมและการ
ปกครอง ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทย บทบาทและความสำคัญของพระมหากษัตริย์

การดำเนินงานกำหนดใหม่เจ้าหน้าที่ไปตรวจการเล่าเรียน เดือนหนึ่งไม่น้อยกว่า ๒
ครั้ง ให้พระสงฆ์สอนศิษย์วัดโดยกำหนดว่าถ้าอาจารย์ผู้หนึ่งสอนเด็กตั้งแต่ ๑๐ - ๓๐ คน ให้
นับเป็นโรงเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ มีทั้งโรงเรียนหลวงและโรงเรียนราษฎร์ คือ โรงเรียนใดที่
รัฐเป็นผู้จัดการและให้ความอุดหนุนก็เป็นโรงเรียนหลวง ส่วนโรงเรียนราษฎร์คือโรงเรียนที่
พระสงฆ์หรือราษฎรช่วยกันจัดตั้งในวัดหรือนอกวัด เรียกว่าโรงเรียนเฉลยศักดิ์ ส่วนที่ได้มี
นักเรียนน้อยกว่า ๑๐ คน จะจัดการสอนโดยลำพังก็ใดแต่ไม่นับเป็นโรงเรียนและอาจารย์ต้อง
ส่งศิษย์อย่างน้อย ๑ คนไปเข้าคณะหรือส่งนักเรียนที่มีอาจารย์ที่เป็กตั้งเป็นโรงเรียนเพื่อจะได้
ตัวอย่างการเรียนการสอน การจัดการศึกษาแผนใหม่จากคณะที่ตั้งเป็นโรงเรียน เป็นการ
บังคับให้ส่วนนักเรียนที่ไม่ได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนนั้นต้องเรียนรู้และรับรูปแบบวิธีการจัดการศึกษา
แบบใหม่เข้าไปใจในส่วนนักเรียนของตนด้วย และรัฐไม่ได้ให้เงินอุดหนุนช่วยเหลือสำหรับโรงเรียน

เขลยศักดิ์ก็จะให้รางวัลเป็นครั้งคราวตามความสำเร็จในการเรียนการสอน คือ ให้รางวัลแก่เด็กที่สอบได้และครูผู้สอน

ในขณะนั้นมีโรงเรียนมูลสามัญชั้นคำทั้งในกรุงและหัวเมืองอยู่ ๕๐ โรงเรียน ส่วนโรงเรียนมูลสามัญชั้นสูงมีอยู่เพียง ๔ โรงเรียน คือ วัดเทพศิรินทราวาส วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดประยูรวงศาวาส วัดเสนาศ แขวงกรุงเก่า ซึ่งล้วนแต่เป็นโรงเรียนสาขาของมหามกุฏราชวิทยาลัย ทั้งนี้ กระทรวงธรรมการมีโครงการจะจัดตั้งโรงเรียนมูลสามัญชั้นสูงขึ้นตามหัวเมืองอย่างน้อยเมืองละ ๒๐ โรงเรียน โครงการนี้โดยหลักการแล้วนับว่าดี และถ้าสามารถดำเนินงานตามโครงการได้ การศึกษาของไทยก็จะก้าวหน้ามาก แต่ตามที่ปรากฏในขณะนั้น กระทรวงธรรมการไม่สามารถควบคุมการบริหารการศึกษาได้อย่างทั่วถึง จึงจะเห็นได้จากรายงานการตรวจโรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า กิติยากรวรลักษณที่พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตรวจการศึกษาเล่าเรียนของโรงเรียนต่าง ๆ เป็นการทดสอบความสามารถขั้นที่จะโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการตามคำขอของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ที่คิดว่าตนเองไม่มีอำนาจครองไม้ที่ประชุมเสนาบดี สถาปนาส่วนใหญ่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง แต่ตามที่ปรากฏในรายงานการตรวจการเล่าเรียนตามโรงเรียนหลวงที่แม่จะไม่มากและจัดเป็นโรงเรียนตัวอย่างให้โรงเรียนวัดต่าง ๆ เพื่อเอาแบบอย่างการเรียนการสอนยังยกพระองค์านสถิติจำนวนนักเรียน เช่น ในรายงานตรวจโรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาสมีนักเรียนในบัญชี ๑๑๕ คน ครูว่ามีนักเรียนมาเรียน ๕๐ คน แต่เท่าที่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า กิติยากรวรลักษณ ทรงตรวจนั้น พบว่ามีนักเรียนไปเรียนเพียง ๕๐ คน และที่วัดประยูรวงศาวาสมีนักเรียนในบัญชี ๕๐ คน แต่ที่พระองค์ทรงเห็นไปเรียนจริง ๆ นั้นมีเพียง ๑๔ คน นอกจากนี้การสอนตามโรงเรียนหลวงยังขาด

^๑ พ.ศ. ร. ๕ ศ. ๑/๓ และ ร. ๕ ศ. ๒

^๒ พ.ศ. ร. ๕ ศ. ๑ เบ็ดเสร็จศึกษาธิการ (๑๘ - ๔๔) ร.ศ. ๑๑๐ - ๑๑๓

(พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๔๑), เล่ม ๒ เอกสาร ศ. ๑/๓๕

ระเบียบวินัย ครูละเอียดหน้าที่และมีคุณสมบัติไม่พอ แสดงให้เห็นว่า การขยายปริมาณ การศึกษานั้นยังไม่ได้ประโยชน์เพราะกระทรวงธรรมการ เองก็ยังไม่มีความสามารถและไม่มีกำลังคนพอที่จะเข้าไปควบคุมดูแลได้ทั่วถึง ดังปรากฏในรายงานการศึกษาที่ว่า

๑. ในโรงเรียนไทยตามวัดไม่มีวิธีสอน(Method of teaching)แสดงให้ทั้งการที่จะจักนักเรียนให้เป็นผู้ก็หยาบเบา ทั่วคิพระบรูววงศาวาสเป็นตน ครูใดจกลงบนกระดานเองว่า ผู้นั้นอยู่ในชั้นที่ ๑ ผู้นั้นอยู่ในชั้นที่ ๒ แต่ถามว่าอย่างไรจึงเป็นชั้นที่ ๑ อธิบายให้สองก็ไม่เข้าใจ จนตลวงถามว่าชั้นที่ ๑ คือกว่าชั้นที่ ๒ ถาชั้นที่ ๓ คือกว่าชั้นที่ ๒ บางทีก็ว่าชั้นที่เรียกว่าชั้นที่ ๑ คือกว่า บางทีก็ว่าชั้นที่ ๒
๒. ศึกษปดิน(Dicipline) นั้นก็กวักขันเป็นสิ่ง ๆ อย่าง ๆ คน ๆ เป็นคนว่าที่โรงเรียนวัดพระเทพศิรินทร์ ห้ามไม่ให้สูบบุหรี่แต่เด็กขึ้นเดินวนหุถาผนังเอน ๆ จวนจะนอนเรียนก็โต ....
๓. ที่โรงเรียนเดียวกันนี้ ครูไปธุระของตัวเสียทิ้งไว้ให้ครูรองคอยคุมคนเดียว

การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู

หลังจากที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีโครงการจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาทั้งในกรุงและหัวเมือง และก็ได้มีโครงการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูอันเป็นโครงการที่ต่อเนื่องจากพระดำริของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ซึ่งพระองค์ได้คิดคดอชาวอังกฤษให้มาเป็นอาจารย์ใหญ่แล้วแต่ต้องย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเสียก่อน แสดงให้เห็นว่าผู้บริหารการศึกษาเริ่มมองเห็นความสำคัญของครูในฐานะ เป็นผู้มีบทบาทและหน้าที่อันสำคัญในการให้การศึกษา จึงได้คิดจัดตั้งใหม่หน่วยงานเพื่อทำหน้าที่ผลิตครูอาชีพที่ได้รับการฝึกฝนความรู้ความชำนาญตามการศึกษาโดยเฉพาะ

๑ เรื่องเดียวกัน.

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูแห่งแรกขึ้นที่โรงเรียนเลี้ยงเด็ก ถนนบำรุงเมือง (โรงเรียนสายสวัสดิ์ ราชการหรือโรงเรียนเบญจมราชูทิศในสมัยต่อมา) โดยมี นาย อี เซช กรีนรอด ชาวอังกฤษเป็นครูใหญ่

โรงเรียนฝึกหัดครูนี้เปิดสอนเมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๔๓๕ สังกัดในกรมศึกษาธิการ มีเป้าหมายเพื่อฝึกหัดครูรุ่นใหม่ให้มีความสามารถสอนอักษรวิธีและวิทยาการแบบใหม่ โรงเรียนนี้มีอาจารย์ใหญ่เป็นชาวอังกฤษ ในระยะแรกเปิดดำเนินการนั้นมีนักเรียนเพียง ๓ คน และเมื่อตั้งไปได้ ๕ ปีก็ยังมีนักเรียนเพียง ๒๒ คนเท่านั้น จัดว่าได้รับความนิยมน้อยมาก ความจำเป็นที่จะฝึกหัดครูที่มีคุณภาพจึงไม่ทันเวลาและไม่เป็นผลสำเร็จในระยะนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โรงเรียนนี้ได้ย้ายไปอยู่ที่ตึกแมนณมิตร วัดเทพศิรินทร์ เรียกว่าโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ นักเรียนต้องทำสัญญากับกรมศึกษาธิการมีความสำคัญว่า ถ้าเรียนจบได้รับประกาศนียบัตรแล้ว จะต้องเป็นครูในกรมศึกษาธิการ ๓ ปี ในระหว่างการศึกษานั้นกรมศึกษาธิการจะจ่ายเงินเดือนให้ เพื่อเป็นการชักจูงให้มีผู้นิยมศึกษาวิชาครู เป็นลักษณะของการว่าจ้างให้เรียนหนังสือ เนื่องจากความต้องการครูที่มีความสามารถสอนอักษรวิธีและวิทยาการแบบใหม่เพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายแบบการศึกษาในรูปแบบใหม่สู่หัวเมืองเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเพิ่มขึ้นที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา คือ โรงเรียนศึกษานารีในปัจจุบัน เรียกว่าโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก เป็นโรงเรียนที่รับทั้งนักเรียนกรุงเทพฯและหัวเมือง รับทั้งพระภิกษุสามเณร และฆราวาส เพื่อฝึกหัดให้เป็นครูสอนในระดับมูลศึกษา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ ได้ย้ายไปรวมกับโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก และได้เปลี่ยนเป็นรับนักเรียนประจำ คือ รับทั้งนักเรียนหัวเมืองและกรุงเทพฯ ให้อยู่ประจำ จัดเป็นโรงเรียนระดับอุดมศึกษา ที่ขึ้นอยู่กับกรมศึกษาธิการ

หลังจากการประกาศพิภคหลักสูตรสำหรับโรงเรียนมูล สามัญในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ และมีการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูแล้ว กิจกรรมต่าง ๆ ด้านการศึกษาที่ไต่หุคชะงักลง ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำของรัฐต้องให้ความสำคัญกับปัญหาความมั่นคงและความอยู่รอดของชาติ ประกอบกับเสนาบดีกระทรวงธรรมการ คือ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ไม่มีอำนาจต่อรองในที่ประชุมเสนาบดี

ที่ส่วนใหญ่เป็นเรือพระวงศ์ชั้นสูง และท่านก็ไม่มีความประสงค์ในด้านการบริหารการศึกษามากนัก ซอกคิกเห็นและขอเสนอของท่านจึงมิได้รับความสนใจจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่ประชุมเสนาบดีเท่าที่ควร แม้พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณจะเข้ารับตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ก็ไม่ได้ช่วยให้มีการพัฒนางานด้านการศึกษาแต่อย่างใด อีกทั้งการผลัดภาระในการจัดการศึกษาระดับพื้นฐานให้อยู่ในความรับผิดชอบของพุทธจักรและราษฎรรวมทั้งงบประมาณที่ได้น้อย ล้วนแต่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการศึกษาทั้งสิ้น

การริเริ่มปรับปรุงการศึกษาของไทยหลังจากการเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อบทบาททางการศึกษาอีกครั้งหนึ่ง -หลังจากที่ได้เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกเพื่อทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ ของประเทศที่เจริญแล้ว เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้าและเพื่อเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปนั้น ได้ทรงสังเกตเห็นว่านักเรียนไทยที่ไปศึกษายังต่างประเทศนั้นใช้เวลาเรียนนานเกินไป ไม่สำเร็จการศึกษาทันพระราชประสงค์ที่จะทรงใช้ในราชการและเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์อย่างมาก ค่าใช้จ่ายสำหรับนักเรียนต่างประเทศหนึ่งเป็นเงินมากกว่าค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาทั้งประเทศ ซึ่งในขณะนั้นประเทศชาติมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะโค่นบุคคลผู้ได้รับการศึกษาด้านเทคนิควิทยาการต่าง ๆ ของตะวันตก รวมทั้งผู้ที่มีความรู้ภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดีมาช่วยเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาและบริหารประเทศซึ่งกำลังอยู่ในช่วงของการปรับปรุงให้ทันสมัย และการว่างงานที่ปรึกษาชาวต่างประเทศนั้น ผู้นำไทยก็ไม่อาจไว้วางใจได้อย่างเต็มที่ในความซื่อสัตย์ของที่ปรึกษาเหล่านี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเมื่อครั้งเป็นพระยา

ร. ๕ ศ. ๒/๖ หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

วิสุทธิสุริยศักดิ์ อัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษและพระยาสุริยานุวัตร (เกิด
 ๒๒๓๓) อัครราชทูตไทยประจำฝรั่งเศสดูแบบแผนการจัดการศึกษาของอังกฤษและฝรั่งเศส
 เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาของไทยให้ต่อเนื่องกับการศึกษาของประเทศในยุโรปเพื่อ
 เป็นการร่นเวลาการศึกษาของนักเรียนนอกเหล่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
 จึงได้ถวายความเห็นเรื่องการจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษว่าควรจะได้
 มีการสอบคัดเลือกเพื่อคัดนักเรียนที่มีความรู้ความสามารถส่งไปไปยังต่างประเทศ การ
 กำหนดอายุนักเรียนที่จะส่งไปรวมทั้งการให้ปรับปรุงการศึกษาในประเทศให้ดี จะเป็นพื้น
 ฐานให้กับนักเรียนที่จะออกไปศึกษาต่างประเทศ และเพื่อจะได้ผู้ที่จะมาการศึกษาภายใน
 ประเทศที่มีความรู้ความสามารถ สามารถสนองความคองกรของทางราชการได้ในระดับ
 หนึ่งและได้มีความสอดคล้องกันในการทำงานระหว่างนักเรียนนอกกับนักเรียนซึ่งจบภายใน
 ประเทศ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้เสนอวิธีการปรับปรุงการศึกษาไว้ ๓ ประการ คือ

๑. การแปลคำราชาศัพท์จากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย เพื่อความ
 สะดวกและประหยัดในการเล่าเรียน "ก็เพราะเหตุว่าวิชาที่เราต้องการเหล่านั้นเกิดจาก
 ชาติที่เป็นเจ้าของภาษานั้น หรือเจ้าของภาษานั้นดูวิชาและทำคำราวากอนเรา เราจะ
 เรียนจึงต้องเรียนภาษาจากเขา" ซึ่งวิธีการนี้ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายมากจึงแก้ไขโดยการ
 ตั้งให้มีเจ้าพนักงานแปลคำราชาศัพท์หรือจำนุกรมภาษาอังกฤษและวิชานั้น ๆ แปลคำรานั้นเป็นภาษา
 ไทย แต่ทางที่สมควรจะออกประกาศรับซื้อคำราชาศัพท์แปล กับให้มีเจ้าพนักงานตรวจสอบคำราวให้
 ได้มาตรฐาน

๒. ให้มีการสอนภาษาอังกฤษ เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิทยาการตะวันตก
 ต่อไป เพราะคำราวเรียนภาษาไทยเกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่นั้นยังมีน้อย และเพื่อประโยชน์
 ในการติดต่อกับต่างประเทศด้วย ความคิดของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก้าวไปไกลมากถึงกับเสนอ
 ให้มีการเรียนภาษาอังกฤษขึ้นในชั้นมูลสามัญ ซึ่งในขณะนั้นจัดเป็นความเห็นที่ค่อนข้างจะล้ำหน้า

พ.ศ. ๒๔๔๑, ร.ศ. ๖๖, รายงานความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์, อัครราชทูต
 สยาม ณ กรุงลอนดอน เรื่องจัดการเล่าเรียนของนักเรียนสยามซึ่งส่งไปเรียนวิชาต่าง ๆ ณ ประเทศ
 อังกฤษให้เจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน เรียบเรียงโดยกระแสพระบรมราชโองการ

เกินความสามารถของกระทรวงธรรมการที่จะทำได้ สำหรับวิชาความรู้ของไทยที่นักเรียนควรจะรู้นั้น พงศาวดาร ขนบธรรมเนียมมรดกการ ก็ให้มีการแต่งและเรียบเรียง และตีพิมพ์ขึ้นเพื่อจำหน่ายให้แพร่หลายในราคาถูกลง

๓. การคิดวางแผนการศึกษาในเมืองไทยให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งประเทศ โดยการกำหนดการสอบไล่วิชาและการจำกัดอายุการเล่าเรียนในแต่ละชั้น เพื่อประโยชน์ ๒ ประการ คือ เพื่อเป็นการคัดเลือกนักเรียนที่จะไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ให้สามารถศึกษาต่อได้อย่างพอเหมาะในชั้นใดชั้นหนึ่งตามการจำกัดอายุ และมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษาในยุโรป และเพื่อการปรับปรุงมาตรฐานในการศึกษาในประเทศ ให้เป็นแบบแผนอันเดียวกัน โดยกล่าวว่า

สอบไล่ด้วยจำกัดเวลาให้ได้กับลำดับชั้นที่จะส่งมาเข้าชั้นการศึกษาในยุโรปให้เหมือนกันพอคิในชั้นใดชั้นหนึ่ง ก็ควรจะขอจำกัดอายุให้ได้กับเวลาสมัยที่จะเขาเรียนในชั้นนั้น ๆ ในยุโรปและขอให้สันนิษฐานถือเอาการสอบไล่วิชาทุก ๆ ชั้นสำหรับพื้นบ้านเมืองไทยให้เป็นบรรทัดวิชาเสมอกัน โชคดีว่าจะสอบไล่วิชาสูงเพราะสำหรับที่จะส่งออกมาเล่าเรียนที่ยุโรปได้อย่างเดียว ดังนี้เพื่อจะไห้ผลว่า การเล่าเรียนวิชาไม่เฉพาะเจาะจงจะตองเรียนที่ยุโรป คิดว่าเรียนในเมืองไทยไ้ความรู้อะไรก็ยอมไ้คิดชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้วิชาที่จะประกอบกิจการต่าง ๆ ได้

สิ่งที่น่าชมเชยมาก คือ ความพยายามของพระยาวิสุทธรังษีที่คิดในการให้ความหมายของการศึกษาเพื่อการหาเป้าหมายและอุดมคติของการศึกษา โดยการอธิบายความหมายของการศึกษาว่า

เรื่องเดียวกัน.

(education) เป็นคำที่มาจากภาษา Latin "e- out" "duco"-to, lead ออกเป็นคำ "Education"- leading out, แปลว่านำออกมีไข่มุกรูเขาไป คึงเห็นความเข้าใจของคนทั้งหลาย อากาที่เอาอะไรให้เด็กจำไว้มาก ๆ สุดแต่จะบรรจุเขาไปและจะเรียกว่าเอกเทศนั้นหาถูกไม ความที่หมายมาถึงคำ เอกเทศนั้น ทั่วหน้าออกคือโคแกอากาการซึ่งกระทำให้คลี่คลายออกซึ่งสติปัญญาของ มนุษย์อันยอมมีมาสำหรับตัวแต่กำเนิด เป็นธรรมชาติอากาการซึ่งจะทำให้ยืดยาวออก ซึ่งอำนาจแห่งความพิจารณาอากาการซึ่งกระทำให้เกิดผลแห่งความโคพบเห็นการซึ่ง เป็นไปในโลกย์ กิริยาที่จะปลูกเพาะสิ่งเหล่านี้เรียกว่าเอกเทศ^๑

ความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการศึกษาของ ไทยเป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งรายงานของ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ให้กรมศึกษาธิการพิจารณาคำเนิการหาทางปรับปรุงและวางแผนการ ศึกษาของชาติ โดยอาศัยเค้าโครงรายงานของพระยาวิสุทธิฯ เป็นแนวทาง ซึ่งก็กินเวลา นานกว่าเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ จะได้จัดทำโครงการศึกษาสำหรับประเทศสยาม ปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ถวาย พระองค์ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิฯ แสดงความไม่พอใจพระทัยใน ความลาช้าในการทำงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ว่า

ตั้งแต่ได้รับหนังสือนี้มาแล้วยังไม่เห็นกระทรวงบอกเล่าประการใดเลย ทั้งที่คำสั่ง ใ้เขี้ยวเข็ญกระทรวงนี้ยังเป็นอันมากเนื่อง ๆ มา บัดนี้คงเดือนตามออกไปจะไ้ ปรุงรับให้โคคิดจัดการทูกอนย่นงบประมาณในศุกนา แต่มีความเสี่ยายแลไม่เชื่อ วาจะสำเร็จไปตลอดโคโดยเร็วควยกระทรวงนี้สัง เกตคุดรวงงบประมาณครั้งโรเป็น กระทรวงที่ถกคักยับเป็นทุกครั้ง . . . การศึกษาของเรายังเลวทรามยิ่งนัก จะโค คึงใจเรงกุ่มในครั้งนีตามที่จะจัดโคให้ขึ้นตามลำดับ แต่ยงส่งไสยวานาที่จะคองมี อากาการยบรูคี่ ๆ ไ้ไรสำหรับมาสอนเอง เป็นมมาจัดการศึกษาอยางเป็นเอกไว- เซอของเสนาบดี ถ้าเจากรมศึกษาสักคนหนึ่ง เพราะเห็นวาคนไทยที่ไปเรียน

^๑ เรื่องเดียวกัน.

มากได้เคยเป็นแต่กับโรงเรียน ไม่เคยเป็นผู้จัดการถึงจะคิดจัดไปก็คงม ๆ ง่าย ๆ
กว่าจะไปถูกเขาก็ดู ... เสนาบดีซึ่งรูดอยู่ด้วยกันไปเรียนเพียง ๓ ปี ถ้าเจ้า
กรมศึกษาซึ่งเป็นเด็กพึ่งจะออกจากโรงเรียนก็พอทำการ เช่นนี้จะหาใครที่ไหน
และจะเป่าเงินมากน้อยเท่าใดให้เสียขวัญ แลจะบอกมาให้ทราบ ถ้าจะเรียก
ก็คงจะตองเรียกตองประมาณสักญา ... แต่ในระหว่างนี้จะให้กรมศึกษาจัดการ
ที่จะเปลี่ยนแปลงไม่ให้รังโรคคอบุชชาย จึงมีใบบอกให้กระทรวงนั้นทราบว่าได้สั่ง
ให้หาคนดังนี้

แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงหมกความเชื่อถือในความสามารถของเจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์และพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ดำก็ศึกษาที่วิทยาลัยกรรมาธิการ (วิทยาลัยกรรมาธิการ) พระองค์จึงคิดหาที่ปรึกษาชาวยุโรป
มาช่วยแนะนำการจัดการศึกษา ตั้งแต่ยังไม่ได้ออกพระเนตรโครงการศึกษาสำหรับประเทศ
สยามปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ทั้งนี้เพราะทรงไม่พอพระทัยในความ
ล่าช้าในการทำงาน ไม่เชื่อในความสามารถของเสนาบดีและอธิบดีกรมศึกษาธิการ ผลงาน
เท่าที่ผ่านมายังไม่เป็นที่พอพระทัย เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๑ เจ้าพระยา
ภาสกรวงศ์ได้มีหนังสือ ๓ ฉบับ กราบทูลพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ฉบับ
ที่ ๑ แสดงความรู้สึกรอคอยคึกคักของใจและอุปสรรคในการจัดการศึกษาของท่าน ฉบับที่ ๒
แสดงความเห็นเกี่ยวกับรายงานของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และฉบับที่ ๓ แสดง "โครง
แผนการศึกษาในกรุงสยามของกรมศึกษาธิการ" ในโครงการนี้ได้วางแนวทางที่จะจัดการ
ศึกษาอย่างสมบูรณ์ตั้งแต่การศึกษาขั้นมูลฐานถึงระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครง
การหลัก ๒ ประการ คือ การแบ่งประเภทของการศึกษาเป็นสามัญศึกษากับการเล่าเรียน
พิเศษ ซึ่งการสามัญศึกษาแบ่งเป็นชั้นต่าง ๆ ๔ ชั้น คือ มวลศึกษา ประถมศึกษา มัธยม
ศึกษา และอุดมศึกษา การเล่าเรียนพิเศษ เช่น โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ การช่าง
หัตถกรรม การค้า การเพาะปลูก เสนอให้กำหนดอายุนักเรียนในแต่ละชั้นให้เหมาะสม

พหข., ร. ๕ ศ. ๒/๓ พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๕ พระราชทานถึง
พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ ๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗

ด้วย เช่น ประถมศึกษาชั้นต้นนับเป็นประโยค ๑ อายุที่ควรเรียนภายใน ๑๐ ขวบ ประถมศึกษาชั้นสูงกำหนดอายุที่ควรเรียนภายใน ๑๓ ขวบ จัดเป็นประโยค ๒ เป็นต้น และยังมี การกำหนดเวลาเรียนและหลักสูตรในแต่ละชั้นเรียน เมื่อสามารถจัดโรงเรียนประถมศึกษา และมีมัธยมศึกษาได้เจริญเข้ารูปรอยคี่แล้วก็จะไต่ตั้งสากลวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยขึ้น โดยรวม มหามกุฎราชวิทยาลัย มหาธาตุวิทยาลัย โรงเรียนแพทยากร ขึ้นเป็นรัตนโกสินทรสากล วิทยาลัย แนวความคิดใหม่ของเจ้าพระยามหาเสนาสรวรศักดิ์คือการคำนวณหาจำนวนเด็กที่อยู่ในวัย เล่าเรียนเพื่อจัดหาที่เรียนให้เด็กเหล่านี้ การเล่าเรียนเบื้องต้นเป็นการเรียนให้เปล่า เมื่อ สามารถจัดการศึกษาได้เจริญมากขึ้นก็จะออกพระราชบัญญัติบังคับให้เด็กอายุในวัยเล่าเรียนต้อง เข้าโรงเรียนเป็นการศึกษาภาคบังคับ แบ่งประเภทของโรงเรียนเป็น ๓ ประเภท คือ โรงเรียนหลวง โรงเรียนเชลยศึกคึกคักในบารุง และโรงเรียนเชลยศึกคึกคักนอกบารุง กำหนดให้ รัฐบาลสร้างโรงเรียนเพิ่มขึ้นจำนวนหนึ่งทุก ๆ ปีไป โดยได้กำหนดงบประมาณที่ต้องใช้จ่าย สำหรับการศึกษานในมณฑลกรุงเทพใน ๕ ปีข้างหน้าไว้ตั้งงบประมาณ ตามโครงการของเจ้า พระยามหาเสนาสรวรศักดิ์ เมื่อเทียบกับงบประมาณที่กระทรวงธรรมการได้รับจริง ๆ นั้น แดกต่าง กันมากเกินไป ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงเงินสำหรับนักเรียนที่ศึกษาอยู่ยังต่างประเทศ และค่าใช้จ่าย สำหรับการจัดการศึกษาหัวเมือง เช่น กำหนดงบประมาณค่าใช้จ่ายสำหรับการจัดการ ศึกษาในมณฑลกรุงเทพในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นจำนวนถึง ๔๕๒,๐๐๐ บาท ซึ่งในขณะนั้น กรมศึกษาได้รับจริง ๆ เพียง ๒๕๔,๐๐๐ บาท นี่จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชดำริว่า โครงการดังกล่าวไม่อาจทำให้สำเร็จได้ แต่แผนการศึกษาแห่งชาติ

ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗, พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง . . . เมษายน ๒๕๐๗ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๗๒.

ฉบับนี้ก็ได้เป็นแบบฉบับของการจัดการศึกษาชั้นประถมศึกษา และมัธยมศึกษาใน ภายหลัง โดยเฉพาะเค้าโครงหลัก ๒ ประการ คือ การกำหนดอายุเด็กนักเรียน การจัดการศึกษาภาคบังคับและการศึกษาเพื่ออาชีพ กับแนวความคิดเรื่องการจัดอากรการเล่าเรียนซึ่งระบุไว้ให้เป็นเรท (rate) ในมณฑลทั่วไปโดยให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ และข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้กำหนด การเก็บอากรการเล่าเรียนนี้ต่อมาได้เก็บเงินศึกษาพลี ในรัชสมัยของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในภาคที่สองว่าด้วยการศึกษาในหัวเมือง เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้เสนอให้ใช้สถาบันทางศาสนา คือวัด มีหน้าที่ในการให้การศึกษแก่ชุมชนโดยกำหนดให้เจ้าคณะมณฑลจัดการศึกษาตามวัดในหัวเมืองมณฑลนั้น และกำหนดให้มีพระสงฆ์ที่จะเป็นครูอาจารย์สอนความรู้ด้านวิชาหนังสือในชั้นมูลศึกษาแก่ศิษย์วัดให้แพร่หลาย ซึ่งแนวความคิดนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะโดยได้รับอิทธิพลความคิดนี้มาจาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์หรือไม่ก็ตาม ก็ได้ใช้ปฏิบัติในครั้งแรกที่ได้ตั้งผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองต่าง ๆ ให้ไปตรวจตราจัดการศึกษาตามมณฑลหัวเมืองนั้น มณฑลใดไม่มีเจ้าคณะมณฑล พระองค์โดยพระบรมราชานุญาตก็ได้กำหนดให้ทำหน้าที่เป็นเจ้าคณะมณฑลด้วย

สิ่งที่น่าชมเชยมากที่สุดของแผนการจัดการศึกษาในภาคที่สองนี้ ซึ่งนักการศึกษาในสมัยปัจจุบันก็เห็นความสำคัญ คือ การจัดเวลาการศึกษาเล่าเรียนให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น และความจำเป็นของเด็กนักเรียนในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ได้มีการเสนอให้ร่นเวลาการศึกษาเล่าเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดเวลาการเปิดเทอมไม่ให้ตรงกับฤดูเก็บ

พ.ศ., ร. ๕ ศ. ๒/๕ โครงการแผนการศึกษาในกรุงสยาม ของกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๔๔๑

๒ เรื่องเดียวกัน.

เกี่ยวหรือฤดูกาลทำนา เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอแนวความคิดดังกล่าวไว้ในแผนการศึกษาฉบับนี้ว่า

ตำบลที่มีนาแก้ววิธีเรียนในน้อยเวลา ในแขวงจังหวัดที่ทำนาหรือในจังหวัดอื่น ๆ ที่เด็กจะไม่สามารถเรียนโคศลูกศรก็ ภูควรรจะตั้งวิธีเรียนให้ใจควรแก่แขวงจังหวัดนั้น ๆ คือ เป็นคนวาชาวนาหนานาแดงเด็กลูกหลานไซเลียงกะบือ และเลียงนอง เป้าบานก็ควรรใหม่กำหนดมาเรียนแต่เวลาว่างนาหนึ่งเพียง ๔ เดือน

จะเห็นได้ว่า แผนการศึกษาของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ก็มีส่วนที่คิดมีความคิดใหม่ ๆ ที่น่าสนับสนุนหลายประการแต่เป็นเพราะความคิดนั้นไกลเกินกว่าสภาพที่จะทำได้ ตามสภาพความเป็นจริงขณะนั้นราษฎรยังไม่เห็นคุณค่าของการศึกษานัก การที่จะผลัดภาระเรื่องค่าใช้จ่ายในการศึกษาให้กับราษฎรนั้นย่อมทำให้เสื่อมความนิยมในการศึกษา และราษฎรยอมไม่พอใจ ซึ่งมีผลกระทบต่อการพยายามจัดรูปแบบการปกครองแบบใหม่ที่เน้นความเป็นเอกภาพ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็เกรงว่าการเก็บเงินอากรการศึกษาเพื่อบำรุงการศึกษาหัวเมืองนั้นจะเป็นการเก็บภาษีซ้ำซ้อนซึ่งจะทำให้ราษฎรหัวเมืองไม่พอใจ และจะมีผลกระทบกระเทือนต่อระบบการปกครองอย่างใหม่ อีกทั้งความคิดเรื่องการศึกษาคาดบังคับ การให้มีโรงฝึกสันดาน โดยเอาเด็กจรจัดตามถนนมาเข้าโรงเรียนให้หมด เป็นเป้าหมายที่ยากจะบรรลุถึง เพราะขณะนั้นกรมศึกษาธิการเองก็ยังไม่สามารถจัดการศึกษาทั่วไปให้ทั่วถึงได้ การให้ความสำคัญกับปัญหาความ

นี้ โคลาส เบเนเนค "ความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา" อ้างถึงในสมาน เลือดวงหัด และ เริงไชย พุทฺทโร (รวบรวม) การศึกษาเพื่อมวลชน (กรุงเทพมหานคร: ชมรมแสงจันทร์, ๒๕๑๓), หน้า ๕๑ - ๖๕.

๒
ทจข., ร. ๕ ศ. ๒/๕ โครงการแผนการศึกษาในกรุงสยาม ของกรมศึกษาธิการ

การศึกษาแต่เพียงเล็กน้อย ไม่อธิบายถึงความจำเป็นของการศึกษา และลักษณะการศึกษา
 ที่เหมาะสมไม่ระบุถึงสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ สนพระทัย คือ เรื่องนโยบาย
 หรือปัญหาการศึกษาต่าง ๆ ไม่กล่าวถึงการศึกษาที่เด็กในวัยเรียนควรจะได้รับว่าควรจะเป็น
 การศึกษาอย่างไรแบบใดจึงจะเหมาะสม โครงการนี้จึงไม่ได้รับความสนับสนุน เพราะไม่ได้
 เกิดจากความคิดและประสบการณ์ของกระทรวงธรรมการเอง เจ้าพระยาภาสกรวงศ์มุ่งเพื่อ
 จัดการศึกษาในเมืองหลวงให้สอดคล้องกับการศึกษาในอังกฤษ เพื่อประโยชน์ของนักเรียนที่
 จะไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ ตามที่พระยาศรีสุริยวงศ์ได้เสนอมา ซึ่งท่านคิดว่าจะสอดคล้อง
 คลองกับพระราชประสงค์ จึงกลายเป็นว่า "กระทรวงไคมุงหมายที่จะตั้งหลักฐานของการเล่า
 เรียนให้เสมอด้วยโรงเรียนอังกฤษ" และพระองค์ยังไม่พอพระทัยในความลาซาและความ
 ไม่มีประสิทธิภาพในการทำงานของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ จึงทรงเห็นว่าพระเจ้าอนงยาเชอ
 กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสที่ เป็นผู้สนพระทัยในเรื่องการศึกษาจนสามารถจัดการศึกษาของสงฆ์
 ฝ่ายธรรมยุติและการสอนหนังสือแก่เด็กวัดไคผลมาแล้ว กับพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหมื่น
 คำรงราชานุภาพที่เคยมีประสบการณ์ด้านการศึกษา น่าจะเป็นผู้ที่รับสนองพระบรมราโชบาย
 ในการขยายการศึกษาออกสู่หัวเมืองไค

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
 ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๔ ในงานศพทานบุญเลี้ยงยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี พ.ศ. ๒๕๐๔,
 หน้า ๕๓ - ๕๔.